

ΠΟΙΟΝ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΤΟΥ κ. Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ
ΤΥΠΟΙΣ "ΠΥΡΣΟΥ" Α. Ε.
1948

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΙΤΣΥΔΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελις
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
Α'. Το σύστημα φιλοσοφικῆς ἠθικῆς καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ	7
Β'. Ὄντολογικαὶ θεωρίαι	11
Γ'. Γνωσιολογικαί, ἠθικαὶ καὶ ἄλλαι ἀποφάνσεις	20
Δ'. Ἱστορικαὶ καὶ ἐρμηνευτικαὶ ἀνακρίβειαι	29
Ε'. Δυσνόητα ἢ ἀδιανόητα, πλημμελῆ ἢ παράδοξα	33
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	38

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εἰς τὴν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν ἑνὸς ἔθνους συντελοῦν πολλοὶ παράγοντες καὶ κατὰ πρῶτον λόγον ἡ πρέπουσα συμβολὴ τῆς λεγομένης ἡγετίδος τάξεως. Εἰς ταύτην δὲ ἀνήκουν οἱ κατ' ἐξοχὴν μορφωμένοι, οἱ λόγιοι, οἱ ἐπιφανεῖς ἐπιστήμονες καὶ ἰδίᾳ οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου. Οὗτοι χειραγωγοῦν τὴν νεολαίαν καὶ καθοδηγοῦν τὸν λαὸν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ καθήκοντος. Ἔργον αὐτῶν εἶναι νὰ διαπλάττουν τὸν χαρακτῆρα καὶ ἐξυνοῦν τὸ φρόνημα ἐνισχύοντες τὰς παραδόσεις καὶ θεραπεύοντες τὰ ἰδανικά, ὅταν μάλιστα ταῦτα ἀνήκουν εἰς λαὸν εὐγενῆ καὶ ἱστορικόν, ὅπως εἶναι ὁ Ἑλληνικός. Ἄδιαφορία πρὸς τὰς ἱστορικὰς παραδόσεις καὶ ἀπόκλισις ἀπὸ τῆς πίστεως τῶν πατέρων, ἀσέβεια πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ ἀπεμπόλησις τῆς γλώσσης ὑποσείου τὰ θεμέλια καὶ ὑποσκάπτουν τὴν ἠθικὴν βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ ἐθνικὴ ὑπόστασις. Βέβαια ἡ ἐπιστήμη ἔχει ἐλευθερίαν καὶ δὲν εἶναι δούλη εἰς δόγματα· οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ ἀξιῶσῃ ἐπιστημονικὴν δουλείαν, διότι ἐπιστήμη σημαίνει ἐλευθέραν διανόησιν. Ἄλλ' ὅμως ἐλευθερία δὲν σημαίνει αὐθαιρεσίαν καὶ ἀσυνδοσίαν. Ὁ ἐπιστήμων ὀφείλει νὰ θεραπεύῃ τὴν ἐπιστήμην χωρὶς νὰ ἀσεβῇ εἰς τὴν παράδοσιν, ὅταν μάλιστα ἡ παράδοσις εἶναι ὑγιῆς καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ἐκεῖ ὅπου οἱ νόμοι, ἐπιτρέποντες ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν (πολλὰκις κακῶς νοουμένην ἐλευθερίαν) δὲν ἐπεμβαίνουν, ἐπεμβαίνει ὁ ἄγραφος νόμος, ἰσχυρότερος τοῦ γραπτοῦ, καὶ θέτει χαλινὸν εἰς τὸν ἀφηνιασμὸν τῆς διανοήσεως. Εὐτυχῶς οἱ Ἕλληνες ἐπιστήμονες—καὶ τοῦτο εἶναι πρὸς τιμὴν των—ἔχουν ἐπίγνωσιν τῶν καθηκόντων των. Ἄς μνημονεύσωμεν ἓν παράδειγμα. Ὅχι ὀλίγοι νομικοὶ καὶ πολιτευόμενοι εἶναι «δημοτικισταὶ» καὶ εὐνοοῦν τὰ καινὰ γλωσσικὰ δαιμόνια. Ὅταν ὅμως ἀγορεύουν εἰς τὰ δικαστήρια ἢ ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Βουλῆς, λησμονοῦν τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ σέβονται τὴν γλῶσσαν τοῦ ἔθνους, εἰς ταύτην ὀμιλοῦν ἐπισήμως καὶ γράφουν. Ἐπίσης σέβονται καὶ τὰς ἄλλας ἐθνικὰς παραδόσεις. Ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσαν εὐάριθμοὶ τινες φιλόλογοι καὶ φιλόσοφοι (;), οἱ ὅποιοι οὔτε τὴν θρησκευτικὴν οὔτε τὴν γλωσσικὴν παράδοσιν ἐσεβάσθησαν. Μακαρίτης φιλόλογος, ὁ ὅποῖος ἠδύνατο νὰ ὑπελήσῃ, διότι εἶχεν ἀρκετὰ προσόντα, ἐξέκλινεν ἀπὸ τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν· θέλων, φαίνεται, νὰ ἐπιδείξῃ ὁ μακάριος «σνομπισμὸν»

ἐξετράπη ἐν τινι ἐκδόσει εἰς παραδοξολογίας καὶ ἀτοπίας γράφων περὶ ἔρωτος καὶ μυστηρίων, ὥστε ἐκίνησε τὴν ἀγανάκτησιν ὄχι μόνον τῶν θεολόγων ἀλλὰ καὶ παντὸς ἀγαπῶντος τὴν εὐπρέπειαν. Ἄλλος δὲ μέχρι προχθὲς καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐπροπαγάνδιζε τὸν ὕλισμὸν καὶ τὸν κομμουνισμὸν εἰς τὰ βιβλία του τὰ ἐπιστημονικὰ καὶ διδακτικὰ (ἐπινευούσης καὶ βραβευούσης τῆς Πολιτείας, ἢ ὅποια ἐνέκρινε τὰ βιβλία αὐτοῦ καὶ εἰσήγεν εἰς τὰ σχολεῖα πρὸς «διαφωτισμὸν» τῆς νεολαίας!!). Ἄλλος πάλιν, φιλόλογος αὐτός, ἀπεσκοράκισε τοὺς τόνους καὶ διαστρεβλώνει ἄνευ οἴκτου τὴν γλῶσσαν. Ἄλλ', ὡς εἴπομεν, αὐταὶ εἶναι ὀλίγαι ἐξαιρέσεις, αἱ ὁποῖαι εὐχόμεθα νὰ μὴ εὗρουν μιμητάς. Διότι οὐαὶ καὶ ἀλλοίμονον εἰς τὸ ἔθνος μας, εἰάν ἀπαρνηθῇ τὰς παραδόσεις του, τὰ ὅσια καὶ τὰ ἱερά του, εἰς τὰ ὅποια ὀφείλει αὐτὴν ταύτην τὴν ζωὴν καὶ τὴν ὑπαρξίν του.

Τὰς ἀνωτέρω σκέψεις, τὰς πολὺ δυσαρέστους καὶ θλιβερὰς ἐκάμαμεν, χωρὶς νὰ θέλωμεν, πολλάκις, ὅτε ἀνεγινώσκομεν τὸ «Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς», τὸ ὁποῖον θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ κρίνωμεν δι' ὀλίγων¹.

---

¹ Προσεχῶς θὰ γίνῃ λόγος καὶ περὶ τοῦ ἐκδοθέντος πλατωνικοῦ Φαίδρου.

Α', ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ ΑΥΤΟΥ

Ἡ ἔκδοσις οἰουδήποτε βιβλίου φιλοσοφικοῦ εἶναι εὐλογον νὰ προκαλῆ—καὶ πρέπει νὰ προκαλῆ—ἰσχυρὸν διαφέρον, μάλιστα δὲ ἂν ἀφορᾷ τὴν Ἠθικὴν καὶ ἔπομένως θίγη ζητήματα τοῦ πρακτικοῦ βίου. Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν νὰ μὴ παρέλθῃ ἀπαρατήρητον τὸ ἐκδοθὲν βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἰω. Θεοδωρακοπούλου τὸ ἐπιγραφόμενον «Σύστημα φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς». Ἡ προσεκτικὴ ἀνάγνωσις αὐτοῦ παρεκίνησεν ἡμᾶς, ἀσχολουμένους πάντοτε κατὰ τὸν χρόνον τῆς σχολῆς μὲ τὴν φιλοσοφίαν, νὰ προβῶμεν εἰς ὀλίγας παρατηρήσεις ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι αὗται θὰ δώσουν ἀφορμὴν εἰς διαφώτισιν ὀλίγων ζητημάτων καὶ εἰς πρόληψιν ἐνδεχομένων ἀποπλανήσεων τῶν ἀναγνωστῶν.

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος βιβλίον ἀποτελεῖ, ὡς λέγει ὁ συγγραφεύς, τὸν Πρῶτον τόμον τοῦ ἔργου καὶ πληροῖ 355 σελίδας. Ἡ ἀνάγνωσις καὶ μικροῦ μόνον μέρους πείθει ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἔχει δημῶδη καὶ ἐκλαϊκευτικὸν χαρακτῆρα· ἐγράφη πρὸς διαφώτισιν τοῦ κοινοῦ καὶ ὡς ἀνάγνωσμα τῶν πολλῶν, χωρὶς νὰ ἔχη βέβαια ἀξιώσεις αὐστηροῦς ἐπιστημονικῆς πραγματείας. Τοῦτο γίνεται ἄλλως φανερόν καὶ ἐκ τοῦ ὅτι στερεῖται βιβλιογραφίας καὶ ἔχει ἐλαχίστας μόνον παραπομπάς.

Μετὰ πρόλογον τριῶν σελίδων ἀναπτύσσεται τὸ περιεχόμενον εἰς πέντε μέρη ἀναφερόμενα εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἔννοιάν της (σ. 7-100), τὴν Ἠθικὴν καὶ τὴν ἔννοιάν της (σ. 101-219), τὴν θεωρίαν τοῦ ἔξελλισσεσθαι, τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν τεχνικὴν (σ. 220-277), τὴν θεωρίαν τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ (σ. 278-317) καὶ τὴν ὄντολογίαν καὶ ἀξιολογίαν (σ. 318-355). Κάθε ἐν ἀπὸ τὰ μέρη ταῦτα περιλαμβάνει ἴδια κεφάλαια. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος περιέχονται τὰ ἑξῆς κεφάλαια. 1) Ἡ εἰδικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία (σ. 7-10). 2) Ἡ φιλοσοφία καὶ ὁ νέος (σ. 10-16). 3) Ἡ φιλοσοφία, τὸ φιλοσοφεῖν καὶ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα (σ. 16-21). 4) Τὰ ἄλλα μεγάλα ἔργα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ φιλοσοφία (σ. 21-26). 5) Ἡ ἐπιστήμη (σ. 26-45). 6) Ἡ πράξις (σ. 45-47). 7) Ἡ ποίησις (σ. 47-61). 8) Ἡ θρησκεία (σ. 61-65). 9) Ἡ φιλοσοφία, ὁ μῦθος, ἡ ἐπιστήμη (σ. 65-78). 10) Ἡ γλῶσσα, ὁ αἰσθητὸς καὶ ὁ νοητὸς κόσμος (σ. 78-90). 11) Ἡ ζωὴ καὶ ἡ φιλοσοφία (σ. 90-100).

Τὸ πρῶτον λοιπὸν μέρος, δηλαδή ἑκατὸν (ἀρ. 100) σελίδες χρησιμεύουν τρόπον τινὰ ὡς εἰσαγωγή τοῦ ὅλου ἔργου. Ἐνταῦθα ἐξετάζεται, τί εἶναι φιλοσοφία καὶ ποῖα τὰ μεγάλα ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, τί εἶναι ποίησις καὶ τί ἐπιστήμη καὶ προᾶξις καὶ ἄλλα τοιαῦτα, χωρὶς νὰ θίγεται οὐδόπως ζήτημα ἠθικοῦ περιεχομένου. Μόλις εἰς τὴν σελίδα 117 γίνεται γενικὸς λόγος περὶ ὁρισμοῦ τῆς ἠθικῆς καὶ εἰς τὴν σελίδα 156 ὁρίζεται ἡ ἠθικὴ ὡς «ἐπιστήμη τῆς ἀξίας». Μόλις δὲ εἰς τὴν σελ. 161 λέγεται περὶ τί ἀσχολεῖται ἡ ἠθικὴ, ὡς φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη. Ἐπρεπε νὰ φθάσωμεν σχεδὸν εἰς τὸ μέσον τοῦ βιβλίου διὰ νὰ εὗρωμεν κάποιον ὁρισμὸν τῆς ἠθικῆς. Καὶ ὁ ἀναγνώστης τῶν ἑκατὸν πρώτων σελίδων πολλάκις διερωτᾶται, διατί αὕτη ἡ παρέκβασις εἰς γενικὰ καὶ κάπως ἀσχετα (ποίησις, μῦθος, προᾶξις κτλ.) ζητήματα; Εἶναι ἄραγε ταῦτα Εἰσαγωγή εἰς φιλοσοφικὴν ἠθικὴν ἢ μᾶλλον Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν; Ἡ τοιαύτη ἀπορία καὶ ἐρώτησις εἶναι φυσικὴ καὶ εὐλόγος. Διότι ὡς εἰσαγωγὴν περιέμενέ τις ἄλλα, τουτέστι βραχεῖαν ἔκθεσιν περὶ τῆς θέσεως τῆς ἠθικῆς ἐν τῇ καθόλου φιλοσοφίᾳ καὶ περὶ τῆς σχέσεως ἐκείνης πρὸς ταύτην· ἐπίσης ὑπόδειξιν τῆς σχέσεως τῆς ἠθικῆς πρὸς ἄλλας συγγενεῖς ἐπιστήμας, ὡς τὴν Μεταφυσικὴν, τὴν Ψυχολογίαν, τὴν Πολιτικὴν. Ἐδῶ θὰ ἔπρεπε νὰ δειχθῆ ἡ ἀξία τῆς σπουδῆς τῆς ἠθικῆς καὶ νὰ ἐκτεθοῦν τὰ γενικὰ προβλήματα αὐτῆς. Ἐνταῦθα εἶχε τὴν θέσιν τῆς σύντομος ἱστορίας τῆς ἠθικῆς. Ἐδῶ ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ τοῦ χαρακτήρος, τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ὡς καὶ περὶ ἄλλων γενικῶν ἐννοιῶν, μὲ τὰς ὁποίας θὰ ἀσχοληθῆ κατὰ σειρὰν ἡ ἠθικὴ. Παραδόξως οὔτε ἐδῶ οὔτε ἄλλοῦ ἐξετάζεται τὸ σπουδαιότατον διὰ τὴν ἠθικὴν ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, μὲ τὸ ὁποῖον ἠσχολήθησαν καὶ ἀσχολοῦνται πλείστοι καὶ ἐγράφησαν τόσα, ὥστε νὰ πληροῦν βιβλιοθήκας ὅλας. Εἰς πολλὰ μέρη τοῦ βιβλίου γίνεται βέβαια λόγος περὶ τῆς βουλήσεως ἀλλὰ οὐδαμοῦ ἐρευνᾶται τὸ πολυθρύλητον τοῦτο θέμα, τὸ ἂν καὶ κατὰ πόσον εἶναι ἡ βούλησις ἐλευθέρη. Ἄν δὲ ἡ φιλοσοφικὴ ἠθικὴ δὲν ἐξετάσῃ τὸ θέμα τοῦτο, τότε ποῖα ἄλλη ἐπιστήμη εἶναι πρὸς τοῦτο κατάλληλος; Καὶ ὅμως τὸ πρόβλημα αὐτὸ τὸ τόσον σπουδαῖον μένει ἀνεξέταστον ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ προκειμένου βιβλίου.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἀναγνώστης αὐτοῦ ἔχει νὰ μάθῃ ἄρκετὰ ὠφέλιμα πράγματα· διότι τὸ βιβλίον παρέχει ἱκανὰς εἰδήσεις καὶ ἐν πολλοῖς χρησίμους παρατηρήσεις. Εἶναι μάλιστα εὐχάριστον καὶ πολὺ τερπνὸν καὶ συγχρόνως διδακτικὸν ἐκεῖ, ὅπου καυτηριάζει τὸν ὑλισμὸν καὶ ἐλέγχει τοὺς μαρξιστὰς καὶ κομμουνιστὰς (σ. 232. 252. 270. 338). Δυστυχῶς δὲν λείπουν καὶ θεωρίαι ἐπιβλαβεῖς, αἱ ὁποῖαι ἐνδέχεται νὰ εὐχαριστοῦν μερικοὺς ἀλλ' ὅμως καὶ σκανδαλίζουσιν ἄλλους, πιστοὺς εἰς τὰς ἐθνικὰς καὶ θρησκευτικὰς

παραδόσεις. Ούτω π. χ. διδάσκεται ότι δὲν ὑπάρχει ἀθανασία ψυχῆς, ἀφοῦ ἄλλος κόσμος δὲν ὑπάρχει καὶ ὁ δῆθεν ἄλλος κόσμος εὑρίσκεται μόνον εἰς τὸν ἐδῶ κόσμον. Ἴδου αἱ ἴδιαι λέξεις τοῦ συγγραφέως. «Ὅμως αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι μετακινεῖται τὸ κέντρο τοῦ βάρους τῆς ζωῆς ἀπὸ αὐτὸν τὸν κόσμο σὲ κάποιον ἄλλον. Ὁ ἄλλος κόσμος εἶναι σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν κόσμο, τὸν πολὺ γνωστόν. Ἀπ' ἐδῶ ἀσφαλίζεται καὶ ἡ αἰωνιότητα τῆς ζωῆς, δηλαδὴ ἐδῶ γίνεται ὅ,τι εἶναι γὰ γίνῃ μὲ τὸν ἄνθρωπο» (σ. 94). «Φυσικὸς θάνατος εἶναι ἡ ἐπιστροφή τοῦ εἰδικοῦ, τοῦ ἀτόμου, στὸ γενικὸ» (σ. 188). «Αἶρεται μὲ τὸ θάνατο πρὸς στιγμὴν ἡ τυπικὴ ἀντίθεση τοῦ γενικοῦ μὲ τὸ εἰδικό, γιατί φαίνεται ὅτι τὸ εἰδικὸ νικιέται ἀπὸ τὸ γενικὸ, ἡ ζωὴ ἐπιστρέφει στὴν ἀφηρημένη τῆς γενικότητος . . . Βάζει ὁ θάνατος ὄριο σὲ ὅλα, στὴν ὁμορφιὰ ἐνὸς ἀνθους τοῦ ἀγροῦ καὶ στὴν ὁμορφιὰ τῆς ψυχῆς ἐνὸς ἀνθρώπου» (σ. 189). Κάθε ἐξήγησις καὶ σχόλιον περιττόν. Ἡ ζωὴ καὶ ἡ ὑπαρξις τοῦ ἀνθρώπου τελειώνει μὲ τὸν θάνατον· ἄλλος κόσμος δὲν ὑπάρχει καὶ ἡ ψυχὴ φυσικὰ ἀκολουθεῖ εἰς τὸν τάφον τὸ σῶμα. Αὐτὰ τὰ λαμπρὰ διδάσκει ἡ νέα φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ!

Δὲν φαίνεται δυστυχῶς νὰ ἔχη καλυτέραν καὶ ὑψηλοτέραν ἰδέαν περὶ τοῦ θεοῦ. Διότι ὁ θεὸς δὲν νοεῖται, καθ' ὃν τρόπον τὸν ἐνόησαν οἱ ἀφθαστοὶ φιλόσοφοι ἡμῶν καὶ ἐκήρυξεν ὁ Χριστιανισμὸς, δηλαδὴ ὡς ὑπερτελεία προσωπικότητος, αἰτία πάντων, τοῦ νοητοῦ, καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἀλλ' εἶναι ὡς καθαρὸς λόγος ἢ καθολικὴ συνείδησις, ὅπως τὴν ἐφραντάσθη ἡ νεοκαντιανὴ Σχολή, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ὁ συγγραφεὺς καὶ περὶ τῆς ὁποίας θὰ εἴπωμεν κατωτέρω. Πῶς ἐννοεῖ οὗτος τὸν θεόν, φαίνεται ἐκεῖ ὅπου ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικότητος, τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς (σ. 157). Ἐκεῖ λοιπὸν ἀποκρούεται ἡ «ὑπερβατικὴ δύναμη, ὅπως εἶναι στὴ θρησκευτικὴ ἠθικὴ ὁ θεός» καὶ λέγεται ὅτι «ἡ ἀνώτατη ἠθικὴ ἀρχὴ θὰ πηγάζῃ ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἐσωτερικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸν καθαρὸν τοῦ λόγου». Ἀκριβέστερον εἶπεῖν ὁ θεὸς εἶναι καθολικόν τι Ἐγὼ, μεριζόμενον εἰς πολλὰ ἐπὶ μέρους «ἐγὼ» καὶ μὴ νοούμενον ἄνευ αὐτῶν «ὅπως ἡ ἐννοια τοῦ ἐγὼ χωρίζεται δίχως νὰ μερίζεται μέσα στὰ πολλὰ ἀνθρώπινα ὄντα, στὰ πολλὰ ἐγὼ, ὅμοια καὶ ἡ ζωὴ . . .» (σ. 92) καὶ κατωτέρω «Ἡ ζωὴ», ὡς αὐτοζωὴ δηλαδὴ ἡ μία καὶ ἀδιαίρετη ζωὴ, αὐτὴ δὲν ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα, εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ζωῆς»!! Ὁ Θεὸς τοῦ συγγραφέως εἶναι ἡ καθολικὴ συνείδησις καὶ κατ' οὐσίαν δὲν διαφέρει τοῦ Ἐγὼ τοῦ Φίχτε, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ κατωτέρω λόγος.

Ἐνταῦθα θὰ ἔπρεπε, πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὸ κύριον θέμα, νὰ κάμωμεν μίαν μικρὰν ἀλλ' ὄχι καὶ περιττὴν παρέκβασιν. Ἐνῶ ὁ συγγραφεὺς καταπολεμεῖ, ὀρθῶς καὶ δικαίως, τὰς ἀρχὰς τῶν κομμουνιστῶν, ὅμως παρα-

δόξως τούς μιμεῖται καὶ ἀκολουθεῖ αὐτοὺς κατὰ πόδας εἰς τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης. Οἱ κομμουνισταὶ π. χ. ὁμιλοῦν καὶ γράφουν περὶ «ἐλεύθερης Κυβέρνησης», περὶ τῆς «ἔνωσης εἰς τὸ Μποῦλκες», «τὰ μέλη τῆς ἔνωσης», κτλ. Ὅμοίως καὶ ὁ συγγραφεὺς μας γράφει περὶ τῆς «φύσης» (σ. 91.94), τῆς «τάσης» (σ. 23), τῆς «δράσης» (σ. 175), τῆς «γνώσης» (σ. 23, 26, 36), τῆς «βούλησης», τῆς «τελείωσης» (σ. 47, 335), τῆς «αὐταπάρνησης» τῆς «αὐτοσυντήρησης καὶ διαιώνισης» (92, 99) κ. τ. τ. Ὡσαύτως λέγει, «θέαση», «στόχαση» (50, 51, 61), «αὐτοσυντήρηση» (62). Ἐπὶ πλέον «εὐδαιμονισμένος» (50), «συνεγγισμός» (64), «αὐτοδύναμος» (14) κ. τ. τ. Μεταχειρίζεται δὲ παραδόξους καὶ ἴσως πρωτοφανεῖς λέξεις, ὅπως τὴν «φωτοβολιὰ καθάρια» καὶ «ἀτρεμόφεγγος» (202), «μπορετὸ» (237), «πισωδρομέηση» (207), «πισωδρομέηση» (210), «λειψάδα»! (212), «αἰδωσύνη» (237), «παρατιέται» (296), «ὄντας» (149, 237), «ἡδονίζεται» (155), «ἀνύπνωτος» (172), «ἀντιστυλι» (174), «ζωντάνια» (19, 61), «ἱστορίσμα» (73), «αὐτοδέσμευση» (167), «διάφανη» (77), «τούτη» (9, 62, 214), «ἀγίνωτος» (13, 18), «ἐπάνω στὴ γῆς» (22) «κατασταστακὸς» (38) κτλ. κτλ.

Ἐπὶ τούτοις δημιουργεῖ νέους ὄρους φιλοσοφικοὺς πρωταρχῆ (σ. 56, 76, 77 κ. ἄ.), εἰδή (!) (61), ἴδωμα, ἰδώματα (66, 88, 89) ἀγνωσιὰ (14, 107), αὐτοκαταξίωση (186, 209, 249), καταξίωση (93, 194), καταξιώνει (17, 46, 47), ἀπεραντοσύνη τοῦ χρόνου (28), αἰσθητηριακὸ σύστημα (33), καταστατικὰ στοιχεῖα (38), μεταξίωση (13, «ἐγκεφαλικοὶ» ἄνθρωποι (!) (σ. 13) ἀσύνειδος (!) ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀσυνείδητος (σ. 93, 214), ἀπνευμάτιστος («διαλεκτικὴ ἄθεια καὶ ἀπνευμάτιστη») (σ. 141) ἢ Θεάση (!! (σ. 12, 21, 89 καὶ ρῆμα θεάζομαι (!) «ἡ ψυχὴ θεάζεται» (σ. 51 πεντάκις, 54, 122), «νὰ θεασθῆ» (53), «ἐξωλογικὸς» (25), «ἀνυλος» (56) κ. τ. λ.

Χρησιμοποιοῦνται λέξεις μὲ διάστροφον σημασίαν. Οὕτω ἐν σελ. 15 λέγεται «τείνει νὰ δουλευθῆ ὁ λόγος καὶ νὰ χάσῃ τὴν αὐτοτέλεια αὐτοῦ», ὅπου πρόκειται προδήλως ἢ σημασία τοῦ νὰ «δουλωθῆ», γίνῃ δοῦλος. Ἐν σελ. 188 γράφεται «ὅπως προσπαθεῖ μέσα τὸν ἠθικὸ τοῦ ἀγῶνα νὰ δυσωπήσῃ τὸ πάθος μὲ τὸ λόγο, ὅμοια προσπαθεῖ νὰ δυσωπήσῃ τὸ θάνατο μὲ τὴ ζωὴ», ὅπου βέβαια πρόκειται νὰ δηλωθῆ ἢ ἔννοια τοῦ «νὰ διαλλάξῃ τὸ πάθος πρὸς τὸν λόγον, τὸν θάνατον πρὸς τὴν ζωὴν».

Καὶ ὅμως (τίς θὰ τὸ ἐπίστευε;) παραλλήλως πρὸς ταύτας καὶ τὰς τοιαύτας λέξεις εὐρίσκονται λέξεις ἄλλαι καθαρῶταται : ἐς αἰεὶ (σ. 42, 18, 263 κ. ἄ.), αἵτημα (156), ἄθλος (171), ἀπρακτῶ (172), αὐτοσυντηρησιὰ (93), ἀθλοθέτημα (106), ἀγώνισμα (151, 170, 171 κ. ἄ.), εἰσχωρεῖ (153), ἐφευρήματα (276), ἐπιτεύγματα (150), ἐναντιώματα (178, 180), διαδραματίζεται (163), λειτουρ-

γήματα (56), ἰσοσθενεῖς, ἰσοδύναμοι (180), μοχθήματα (158), μυθολογήματα (105), μετεωρίζομαι (170), ὁμόλογα (57), κτλ. Πῶς ταῦτα συμβιβάζονται με ἐκεῖνα; Καὶ πῶς ἡ φράσις «τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ τῆς διαιώνισης» (!) (σ. 99) νὰ μὴ ὑπενθυμίση τὴν παροιμίαν «ἕνας γαῖδαρος με ψηλὸ καπέλλο»;

Πῶς νὰ μὴ οἰκτίρη τις καὶ ἐλεεινολογῇ τὸ οἰκτρὸν κατάντημα; Ἐνῶ οἱ ξένοι ἀντλοῦν ἐκ τῆς ἀνεξαντλήτου πηγῆς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης· ἐνῶ οἱ ἄλλοεθνεῖς πάντες ἔχουν δανεισθῆ καὶ δανείζονται πάντοτε λέξεις ἰδικὰς μας, λέξεις ἑλληνικὰς, ἡμεῖς (δηλαδὴ μερικοὶ Γραικύλοι) διαστρέφομεν τὰς ὠραίας λέξεις τῆς ἀθανάτου γλώσσης μας, διαστρεβλοῦμεν τοὺς καταστάντας διεθνεῖς ἐπιστημονικοὺς ὄρους, ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ μὴ φανῇ ὅτι ἀκολουθοῦμεν τὴν παράδοσιν, ὥσει αὕτη ἀπετέλει μίασμα καὶ κατάραν!

Ἄλλ' ὡς ἔλθωμεν εἰς τὸ κύριον θέμα καὶ ὡς προχωρήσωμεν εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ βιβλίου ἐξετάζοντες γενικὰ τινὰ σημεῖα· διότι, ἐὰν ἡρχόμεθα εἰς λεπτομερείας, θὰ ἐχρειάζετο ὀγκώδης τόμος.

Β'. ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΙ

Εἶναι γνωστὸν εἰς τοὺς ἔχοντας κάποιαν ἰδέαν τῆς φιλοσοφίας ὅτι τὰ διάφορα μέρη αὐτῆς, ἡ κοσμολογία, ἡ ἠθικὴ, ἡ αἰσθητικὴ καὶ τὰ τοιαῦτα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ὄντολογίαν ἢ Μεταφυσικὴν, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν δύναται νὰ ἐννοηθοῦν. Ἡ ὄντολογία εἶναι τρόπον τινὰ ἡ κυρία πηγὴ, ἀπὸ τὴν ὁποίαν πηγάζουν ἀμέσως τὰ διάφορα μέρη κάθε φιλοσοφήματος καὶ με τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ συμφωνοῦν. Ἐκείνη κανονίζει τὸ ὅλον φιλοσοφικὸν σύστημα καὶ κατευθύνει τὰ καθ' ἕκαστον μέρη αὐτοῦ· δίδει τὸν τόνον καὶ τὴν χροιάν τοῦ ὅλου. Καὶ ἡ ἠθικὴ λοιπὸν νοεῖται μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὄντολογίαν ἢ Μεταφυσικὴν. Ὅσο περισσότερον συμφωνεῖ με αὐτήν, τόσο τελειότερα εἶναι καὶ τόσο ἀρτιώτερον εἶναι τὸ σύστημα. Φυσικῶ τῷ λόγῳ ἄλλαι εἶναι αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἐνὸς ἰδεοκρατικοῦ συστήματος καὶ ἄλλαι ἐνὸς ὑλιστικοῦ· ἄλλην ἠθικὴν πρεσβεύει ὁ ἰδεολόγος καὶ ἄλλην, διάφορον, ὁ ὑλιστής. Κατὰ ταῦτα, δὲν νοεῖται ἠθικὴ ἄνευ ὄντολογίας, ἂν βέβαια ἔχη ἀξίωσιν νὰ εἶναι φιλοσοφικὴ ἠθικὴ. Καὶ ἡ ἠθικὴ ἢ τὸ Σύστημα φιλοσοφικῆς ἠθικῆς, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ, ἔχει πράγματι συνάφειαν πρὸς ὄντολογικὰς ἀρχάς, ἐπὶ τῶν ὁποίων βασιίζεται, ἀδιάφορον ἂν ἀναπτύσσεται κατὰ πάντα με λογικὴν ἀκολουθίαν. Αἱ ὄντολογικαὶ δὲ αὐταὶ ἀρχαὶ εἶναι ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας ἐδίδαξαν οἱ νέοι Καντιανοὶ καί, διὰ νὰ εἴπωμεν ἀκριβέστερον, ἡ Σχολὴ τῶν λεγομένων «ἀξιολόγων» καὶ ἰδίᾳ ὁ Rickert. Ὡς θεμελιώδης ἀρχὴ αὐτῶν εἶναι ἡ καθολικὴ συνείδησις, περὶ τῆς ὁποίας εἶχεν ὁμιλήσει πρότερον ὁ Kant. Εἰς τὴν συνείδησιν ἐκείνην ἀνήκουν ὄρθαι

κρίσεις καὶ ἐκτιμήσεις, ἔχουσαι ἀπόλυτον κῦρος, ἄχρονοι καὶ ἀίδιοι καὶ ἀμετάβλητοι, χαρακτηριζόμενοι ὡς ἀξίαι. Αὗται δὲ εἶναι μεταφυσικαὶ οὐσίαι ἀλλὰ μόνον ἔγκυροι ἀρχαὶ καὶ κανόνες, κατὰ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ρυθμίζεται ὁ πνευματικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων· δὲν ὑπάρχουν ἀλλ' ἀπλῶς ἰσχύουν (Ποβλ. σ. 327)· εἶναι αὐτοτελεῖς καὶ χρησιμεύουν εἰς τὸν ἀνθρώπον ὡς ὑποχρέωσις, ὡς κατηγορικὴ προσιταγή. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος συνείδησις, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται αἱ ἀξίαι, εἶναι τὸ μόνον πραγματικόν· δὲν ὑπάρχουν ὄντα ἔξω αὐτῆς ἀλλὰ πάντα εἶναι ἐν αὐτῇ.

Τοιαῦται θεωρίαι, ὅσον καὶ ἂν φαίνωνται ἴσως ἐκ πρώτης ὄψεως πιθαναί, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν παραδεκταί, οἱ δὲ ὁπαδοὶ αὐτῶν εἶναι σήμερον ἐλάχιστοι καὶ εἰς αὐτὸν ἀκόμη τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς των. Διότι δὲν ἀντέχουν εἰς τὴν αὐστηρὰν κριτικὴν καὶ ἐνέχονται εἰς ἐλαττώματα, ὅπως ἀκριβῶς ἡ φιλοσοφία τοῦ Φίχτε, πρὸς τὴν ὁποίαν πολὺ πλησιάζουν. Πλὴν ἄλλων δὲν διασαφηνίζεται ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς καθολικῆς συνειδήσεως καὶ δὲν καθορίζεται ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὴν προσωπικὴν συνείδησιν· ποῦ τελειώνει ἐκείνη καὶ ποῦ ἀρχίζει αὕτη; Μὲ ἄλλους λόγους ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐδῶ ἡ δυσκολία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Φίχτε, ὁ ὁποῖος ἠθέλησε νὰ ἐρμηνεύσῃ πάντα ἐκ τοῦ Ἐγώ, τῆς καθολικῆς δηλαδὴ συνειδήσεως. Ἐξεκίνησεν ἐκεῖνος ἀπὸ τὴν περίεργον ὑπόθεσιν, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ὀρμηθῶμεν ἀπὸ ἑνὸς καὶ μόνου, ἢ ἀπὸ τῆς συνειδήσεως (τοῦ Ἐγώ) ἢ ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων (τοῦ οὐκ Ἐγώ). Ἀλλὰ ἡ ὑπόθεσις ἦτο ἐσφαλμένη. Διότι πρῶτον μὲν ὁ ταυτισμὸς ἢ μᾶλλον ἡ σύγχυσις τοῦ Ἐγώ μετὰ τῆς καθολικῆς συνειδήσεως, τῆς ἀκαταλλήλως λεγομένης ἐπίσης Ἐγώ, εἶναι ἄτοπος καὶ αὐθαίρετος· ἔπειτα δὲ οὔτε τὸ πραγματικὸν ἐγὼ δύναται νὰ παραχθῇ ἐκ τῶν ἀντικειμένων οὔτε πάλιν τὰ ἀντικείμενα ἐκ τοῦ ἐγώ. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐρμηνευθῇ ὁ κόσμος ἐκ τοῦ Ἐγώ, τῆς καθολικῆς συνειδήσεως. Τὸ ἄτοπον ἐνόησεν ἐγκαίρως ὁ Φίχτε καὶ μετερρῦθμισε τὸ σύστημά του· ὑπήγαγε καὶ τὸ Ἐγώ καὶ τὸ οὐκ Ἐγώ εἰς ἀνωτέραν ἀρχήν, ἥτοι εἰς τὸ Ἀπόλυτον, τὸν Θεόν. Ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου ἐκείνου φιλοσόφου δὲν ὠφέλησε τοὺς Νεοκαντιανούς καὶ δὲν ἐχρησίμευσεν εἰς αὐτοὺς ὡς μάθημα. Διότι οὔτοι ἐνόμισαν ὅτι μὲ τὴν καθολικὴν συνείδησιν καὶ ὀλίγας κανονιστικὰς ἀρχὰς ἐρμηνεύουν τὰ πάντα, ἐνῶ πράγματι ἀδυνατοῦν νὰ ἐξηγήσουν τὸν κόσμον καὶ νὰ παραγάγουν ἐκ τῆς καθολικῆς συνειδήσεως τὰ φαινόμενα τῆς ἐμπειρίας· περιπίπτουν δὲ εἰς ἀφόρητον ὑποκειμενισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον προσκολλώμενός τις δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ οὐδὲ ἐν βῆμα.

Τὰς θεωρίας τῶν Νεοκαντιανῶν ἀκολουθῶν πιστῶς ὁ συγγραφεὺς τοῦ Συστήματος τῆς φιλοσοφικῆς ἠθικῆς καὶ ἰδιαιτέρως τὴν Σχολὴν τῆς Βάδης

παραδέχεται, ὅπως ἦτο φυσικόν, τὰς Ἐξίας. Ἄτυχῶς ὅμως δὲν δίδει εἰς τὸν ἀναγνώστην σαφῆ κἄπως ἔννοιαν αὐτῶν, ἂν καὶ συχνὰ ὁμιλῇ περὶ τούτων. Εἰς τὴν σελίδα 148 λέγει ὅτι «δὲν ὑπάρχει οὔτε ὁ νόμος οὔτε ἡ ἄξια, ὅπως ὑπάρχουν τὰ πράγματα καὶ πρόσωπα ἢ νοητότητα(!) ἔκτος ἀπὸ τὴν γενικότητα, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ νόμου καὶ τῆς ἄξιας» (σ. 148). Νόμος καὶ ἄξια εἶναι ταυτόσημα· εἶναι καὶ τὰ δύο νοήματα, νοήματα δὲ γενικά (πρβλ. σ. 319, 322). «Προέρχονται ἀπὸ τὸν πρακτικὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου» ἀνήκουν εἰς τὸν ἀνθρώπου, ἀφοῦ «ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἀρχὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, γιὰ τὴν πράξη εἶναι προσωπικότητα, δηλαδή ἔδρα τῶν ἄξιῶν τῆς ζωῆς». (320.113). Ὡστε αἱ ἄξια εἶναι νοήματα, προϊόντα τοῦ ἀνθρωπίνου (πρακτικοῦ) νοῦ. Παρὰ ταῦτα ὅμως γίνεται λόγος περὶ ἀντικειμενικῶν ἄξιῶν «γιατὶ ἡ ζωὴ πολλὰς φορὰς, ἢ μᾶλλον πάντοτε, θυσιάζεται γι' αὐτὲς» (113). Ἄλλὰ ποῖαι εἶναι αἱ ἀντικειμενικαὶ αὐταὶ ἄξια καὶ ποῖα ἢ ἀναφορὰ τῶν πρὸς ἐκείνας τὰς ὑποκειμενικάς; Ἐχουν ἄραγε θέσιν εἰς τοιοῦτον σύστημα ἀντικειμενικῶν ἄξιῶν πλησίον τῶν ἄλλων ἐκείνων, τῶν ὑποκειμενικῶν, τῶν ὁποίων φορεὺς εἶναι ὁ ἀνθρώπος; Ἄν δηλαδή αἱ ἄξια προέρχονται «ἀπὸ τὸν πρακτικὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου» καὶ ἐπομένως εἶναι ὑποκειμενικαί, πῶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀντικειμενικῶν ἄξιῶν, αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν ὡς κανονιστικαὶ ἀρχαὶ καὶ τῶν ὁποίων τὸ κῦρος πρέπει νὰ εἶναι αἰώνιον; Ἐδῶ γίνεται φανερὰ ἡ πλάνη καὶ ἀτοπία ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι παραδέχονται ἄξιας, καθολικὰς ἀρχάς, ιδέας, καὶ ὅμως δὲν παραδέχονται αὐτὰς ὡς ὑπαρχούσας καθ' ἑαυτάς, αὐτοτελεῖς καὶ ἀνεξαρτήτους, ἀλλὰ τὰς προσκολλοῦν, ὡς παραφυάδας, εἰς τὴν Συνείδησιν.

Τὴν πρώτην θέσιν, τὸ κέντρον καὶ τὸν πυρῆνα ἀποτελοῦν ἡ συνείδησις, ἡ νόησις καὶ ὁ παντοδύναμος ὑποκειμενισμός. «Μὲ τὴ νόησιν, λέγει, γίνεται ἡ πραγματικότητα ὁλότητα, συγχωνεύονται τὰ πολλὰ καὶ ἀποτελοῦν ἐνότητα. Ἡ ἔννοια τοῦ νόμου ἐνώνει τὰ πράγματα, τὰ πολλὰ, (σ. 148). Κατὰ ταῦτα ἡ πραγματικότης δὲν εἶναι ὁλότης ἀλλὰ «μὲ τὴν νόησιν γίνεται ἡ πραγματικότητα ὁλότητα» (σ. 148) ὁλότης καθ' ἑαυτήν, ὁλότης ἀντικειμενική, δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' εἶναι προϊόν τῆς νοήσεως· ἄνευ τῆς νοήσεως δὲν ὑπάρχει ὁλότης! Λοιπὸν ἡ νόησις κάμνει τὰ πολλὰ ἐν' αὐτὰ τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ εἶναι πολλότης. «Μὲ τὴ γνώσιν τὸ χάος αὐτὸ γίνεται κόσμος, δηλαδή ἐνότητα καὶ ὁλότητα. Δίχως τὴ γνώσιν δὲν ὑπάρχει ἐνότητα καὶ ὁλότητα, γιὰτὶ αἱ αἰσθήσεις μᾶς παρουσιάζουν μόνον μικρὰ τμήματα τοῦ κόσμου καὶ ἀσυνάρτητα μεταξύ τους» (σ. 28). Κατὰ ταῦτα τὸ σῶμα ἡμῶν π.χ. ἐν ἄνθος, ἐν δένδρον, ἐν ζῷον, δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὸ ὁλότης! Τοιοῦτο ὅμως δίδαγμα δὲν εἶναι ἀπλῶς «ὑποκειμενισμός», ἀλλ' αὐτόχρονα φαντασιοληξία. Παραβλέπει ἐντελῶς τὴν παλαιὰν καὶ πάντοτε νέαν θεωρίαν τῆς «ὁλό-

τητος» λησμονεῖ ὅτι τὰ πράγματα εἶναι καθ' ἑαυτὰ «ὀλότης» καὶ «ἐνότης» καὶ συλλαμβάνονται ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἡμῶν ὡς «ὀλότης» καὶ «ἐνότης». Ἄλλο τὸ ζήτημα ὅτι, κατόπιν χάριν ἀκριβεστεράς κατανοήσεως, τὸ ἐν ὅλον κατατέμνεται εἰς τὰ μέρη, ἵνα ταῦτα ἐν ἐπιγνώσει καὶ συνειδήσει ἐνωθῶσι πάλιν εἰς ἐν ὅλον, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν. Μὲ ἄλλας λέξεις ἢ «ὀλότης» εἶναι τόσον ἀντικειμενικὴ ὅσον καὶ ὑποκειμενικὴ. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς «ἐνότητος». Τὸ νὰ λέγη τις ὅτι ἄνευ τῆς γνώσεως δὲν θὰ ὑπῆρχε κόσμος ἀλλὰ χάος, ὅτι ἡ γνώσις καθιστᾷ τὸ χάος κόσμον («μὲ τὴ γνώση τὸ χάος αὐτὸ γίνεται κόσμος»), ὅτι ἄρα κόσμος δὲν ὑπάρχει ἐξ ἀντικειμένου, ὅτι ἡ ὀλότης, ὡς καὶ ἡ ἐνότης, δὲν εἶναι ἀντικειμενικὴ, ἀλλὰ εἶναι γέννημα τῆς νοήσεως — ταῦτα πάντα ἀποτελοῦσι παραδοξολογίαν· δὲν ἐναντιοῦνται μόνον εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ διδάγματα τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστήμης. Τίς δ' ὅμως θὰ περιέμενε νὰ ἀκούσῃ καὶ τὰ ἐναντία; «Ἡ λογικὴ αὐτὴ ἐνότης προϋποθέτει καὶ ἀντίστοιχον ἐσωτερικὴν ἐνότητα τοῦ φυσικοῦ γίνεσθαι, ὡς ἐσωτερικὸν τοῦ νόμο. Πρέπει δηλαδὴ νὰ προϋποτεθῇ ὅτι μέσα στὴν ἴδια τὴ φύσιν ὑπάρχει ἀφορμὴ, πού μᾶς ἀνάγκασει ὄχι ἀπλῶς νὰ συλλάβωμε τὴν ἐνότητα ὡς ἔννοια καὶ ἀρχή, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ἐφαρμόσωμε ἐπάνω στὸ φυσικὸ γίνεσθαι!» (σ. 225).

Ἡ τυραννία τοῦ ὑποκειμενισμοῦ φαίνεται ἀνυπόφορος καὶ ἐκεῖ ὅπου ἐρευνᾶται ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητος. Ἐν σελ. 31 δηλαδὴ προβάλλει ὁ συγγραφεὺς τὸ ἐρώτημα· «Ἡ σχέση αὐτὴ τῆς νομοτέλειας εἶναι ἐσωτερικὴ καὶ ἐνυπάρχει στὰ φαινόμενα τὰ ἴδια καὶ τὰ πράγματα τὰ ἴδια ὡς καμμιὰ οὐσία ἢ μήπως ἡ νομοτέλεια αὐτὴ εἶναι διανοητικὴ σχέση μὲ τὴν ὁποῖαν δουλεύει ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου καὶ βλέπει γνωστικὰ τὰ πράγματα;». Ὁ συγγραφεὺς δὲν διστάζει νὰ δώσῃ ἀπάντησιν τασσόμενος ὑπὲρ τοῦ δευτέρου μέρους τῆς διαζεύξεως καὶ φυσικῶ τῶ λόγῳ ἀπαντᾷ σύμφωνα μὲ τὰς ἀρχὰς τῆς Σχολῆς του, ἡ ὁποία δὲν παραδέχεται ὅτι ὑπάρχει κόσμος ἐξωτερικὸς αὐτοτελῆς καὶ ἀνεξάρτητος τῆς συνειδήσεως. Ὁ λεγόμενος κόσμος εἶναι σύνολον φαινομένων, δηλαδὴ αἰσθημάτων καὶ παραστάσεων. Εἰς ταῦτα προσέρχεται ὁ νοῦς καὶ μὲ τοὺς ἐκ τῶν προτέρων τύπους τοῦ ἐπιβάλλει εἰς τὰ φαινόμενα τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, τὴν κανονικότητα καὶ νομοτέλειαν· εἰς τὰ φαινόμενα ὅμως ὡς τοιαῦτα δὲν ὑπάρχει, δὲν ἀνήκει αἰτιότητος καὶ κανονικότητος. Ἄς ἀκούσωμεν τὸν συγγραφέα: «Χωρὶς αὐτές, λέγει, τίς θεμελιακὲς ἔννοιες, πού εἶναι ἀντικειμενικὰ (sic) νοήματα καὶ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐλεύθερον αὐτενέργειαν τοῦ νοῦ, δὲν εἶναι νοητὴ καμμιὰ κανονικότητα καὶ νομοτέλεια μέσα στὸν κόσμο τῶν φαινομένων, δηλαδὴ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παραστάσεων.» (σ. 36) Καὶ ἐν σελ. 46 κ. ἐξ. «ἡ γνώση εἶναι ἕνας σταθμὸς ἐλευθερίας γιὰ τὸν ἄνθρωπον, γιατί μὲ τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἐπιστήμην του πᾶσι πέρα ἀπὸ τὰ ἀπλᾶ φαινόμενα, τὰ συναρτᾷ καὶ τὰ βάζει σὲ νομοτέλεια καὶ

δὲν τοῦ φεύγουν οὔτε τὸν πιέζουν». Μὲ ἄλλας λέξεις τὰ φαινόμενα δὲν ἔχουν συνάρτησιν ἀλλ' ὁ νοῦς τὰ συναρτᾷ καὶ τὰ τακτοποιεῖ κατὰ τοὺς ἰδικούς του νόμους. Αὐταὶ καὶ αἱ ὅμοιαι κακοδοξίαι ἀνήκουν προφανῶς εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ ὑποκειμενισμοῦ. Ἐπὶ ἄλλῃ σήμερον, εἰς τοὺς νῦν χρόνους, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λέγωνται· δὲν ἰσχύουν πλέον καὶ εἶναι «πεπαλαιωμένοι καὶ «ἔωλοι», ἢ, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν γλῶσσαν τοῦ συγγραφέως, εἶναι αὐτὰ «ξεπερασμένα», «μπαγιάτικα», «δὲν ἔχουν πιά πέραση». Βέβαια δύναται ὁ συγγραφεὺς νὰ ἐπικαλεσθῇ τὰ διδάγματα τοῦ Kant, κατὰ τὰ ὅποια ἡ διάνοια ἐφαρμόζει εἰς τὴν ὕλην τῆς ἐμπειρίας τοὺς ἰδίους της τύπους· τακτοποιεῖ αὐτὴν κατὰ τινὰ τρόπον καὶ τοὺς δίδει τὴν μορφήν τῆς αἰτιότητος. Αὐτὰ πράγματα ἐλέχθησαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου φιλοσόφου. Ἐπὶ ἄλλῃ μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἐδιδάχθησαν ἄλλα καλύτερα καὶ πληρέστερα ὑπὸ ἄλλου τινὸς φιλοσόφου, ἐπίσης μεγάλου καὶ ἐνδόξου, τοῦ Hegel. Οὗτος ἔδειξεν ὅτι οἱ τύποι τῆς νοήσεως εἶναι καὶ τύποι τῆς πραγματικότητος· ὅτι τὸ ἀντικείμενον εἶναι ἡ πραγματικότης αὐτῆς τῆς ἐννοίας· ὅτι ἡ ἐννοία καὶ ἡ ἀληθῆς φύσις τῶν πραγμάτων εἶναι ἓν καὶ αὐτό. Προέβη δὲ εἰς τοιοῦτο σημεῖον, ὥστε νὰ εἴπη ὅτι καὶ ἡ κρίσις καὶ ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἀναγκαῖαι μορφαὶ ὄχι μόνον τοῦ νοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν πραγμάτων· πάντα εἶναι κρίσις καὶ πάντα εἶναι συλλογισμὸς. Βέβαια ἔχει ὁ νοῦς τοὺς τύπους καὶ τὰς ἀρχάς του· ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἔπεται ὅτι πρὸς τοὺς τύπους τοὺς λογικοὺς δὲν ἀντιστοιχεῖ ἡ πραγματικότης. Οἱ τύποι τῆς διανοίας ἀντιστοιχοῦν εἰς τοὺς τύπους τῆς πραγματικότητος καὶ εἶναι ἀκριβῶς τοιοῦτοι, ὥστε νὰ συλλαμβάνωσι, νὰ νοῶσιν αὐτήν. Ἡ ὀρθὴ φιλοσοφία, ἡ ὑγιῆς ἐπιστήμη καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ κοινὸς ὑγιῆς νοῦς τοῦτο ἀκριβῶς παραδέχονται, ὅτι τὰ πράγματα τοῦ κόσμου εἶναι διατεταγμένα κατὰ τὴν σχέσιν αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος, ἔχουν καθ' ἑαυτὰ τάξιν καὶ κανονικότητα, τὴν ὁποίαν ὁ νοῦς ἀπλῶς ἀναγνωρίζει, δὲν τὴν ἐπιβάλλει, ὡς θέλει νὰ παραστήσῃ ὁ συγγραφεὺς μας. Ἄλλως δὲ καὶ αὐτὸς λησμονῶν τὴν θεωρίαν του καὶ ἀντιλέγων πρὸς ἑαυτὸν ὁμιλεῖ ἀλλαχοῦ (σ. 29. 42 κ. ἔξ.) περὶ αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος, περὶ νομοτελείας καὶ ἀναγκαιότητος, ὡς ἀντικειμενικῶν πραγμάτων.

Ἐπακολούθημα καὶ συμπλήρωμα τῶν ὅσα εἶπεν ἀνωτέρω ὁ συγγραφεὺς εἶναι τοῦτο, ὅτι αἰτιότης ἀντικειμενικὴ δὲν ὑπάρχει ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς νόμος τοῦ νοῦ. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ «σκοποῦ» καὶ τῆς «ἀξίας»· ταῦτα δὲν ἀνήκουν πράγματι εἰς τὴν φύσιν, εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον, ἀλλ' εἶναι μόνον νοήματα. Ὁ κόσμος καθ' ἑαυτὸν δὲν ἔχει οὔτε αἰτιότητα οὔτε σκοπὸν οὔτε ἀξίαν! Καὶ διὰ νὰ μὴ νομισθῇ ὅτι διαστρέφομεν τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως, ἀφήνομεν νὰ ὁμιλήσῃ ὁ ἴδιος. Λέγει λοιπὸν εἰς τὴν σελ. 24 «Ὁ φυσικὸς κόσμος εἶναι ὁ κόσμος, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ ἀπόλυτη αἰτιοκρατία [πῶς νοεῖται αὕτη, θὰ εἴπη κατωτέρω], ὅπου δὲν ὑπάρχει οὔτε

σκοπός ούτε αξία ούτε νόημα» και σελ. 223 «Κανείς σκοπός, καμμιά προαίρεση, καμμιά αξία μέσα σ' όλο αυτό τὸ ἄπειρο φυσικὸ γίγνεσθαι!!! Καὶ ὀλίγον ἀνωτέρω (πρὸ 5-6 στίχων) λέγει «Μέσα στη φύση ὑπάρχει ἓνα αἰώνιο ἔρχεσθαι καὶ ἀπέρχεσθαι, γίγνεσθαι καὶ φθείρεσθαι, δίχως κατεύθυνση καὶ δίχως ἀξιολόγηση. Ὁ ρυθμὸς εἶναι αἰώνιος καὶ εἶναι ὁλοένα ὁ ἴδιος». Σελ. 224 «ἐδῶ μέσα ἰσχύει ἀπόλυτα ὁ νόμος τῆς αἰτιότητας, ὁ ὁποῖος ὁμῶς εἶναι νόμος λογικός, δηλαδὴ τοῦ λογικοῦ μας»!! Λοιπὸν ἔξω εἰς τὴν φύσιν, εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον ῥοή καὶ αἰωνία γένεσις· δὲν ὑπάρχει αἰτιότης, δὲν ὑπάρχει σκοπιμότης, δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ καμμιά αξία. Καὶ ταῦτα μὲν κηρύσσει μετὰ πεποιθήσεως καὶ αὐθεντίας ὁ συγγραφεύς, φιλοσοφῶν κατὰ τοὺς Νεοκαντιανούς καὶ ὑπερθεματίζων αὐτούς (διότι μέχρι τοιοῦτου σημείου ὑποκειμενισμοῦ καὶ εἰς τοιαύτας ἀκρότητας ἐκφράσεως δὲν ἔφθασεν ἴσως οὐδεὶς ἐκ τῶν νέων Καντιανῶν).

Οὕτω πως ἀποφαίνεται εἰς ἀντιπρόσωπος τῆς φιλοσοφίας τοῦ ὑποκειμενισμοῦ συμφωνῶν ὅπωςδῆποτε (ἂν καὶ μετὰ πολλῶν ὑπερβολῶν) μὲ τοὺς Νεοκαντιανούς. Ἀλλὰ δὲν συμφωνεῖ βέβαια καὶ μὲ τὴν ἀληθινὴν φιλοσοφίαν, μὲ τοὺς μεγάλους ἀντιπροσώπους τῆς ἀληθινῆς φιλοσοφίας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι πρῶτος ὁ Πυθαγόρας, καθὰ λέγεται, θαυμάσας ὡς γνήσιος Ἕλληνα τὴν τάξιν τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τὴν ἁρμονίαν τοῦ σύμπαντος ὠνόμασεν αὐτὸν κόσμον. Ὁ δὲ Σωκράτης ἐδίδαξεν ὅτι ἡ φύσις εἶναι ἔργον φρονήσεως καὶ σοφίας, ἣτις διέταξε τὰ πάντα πρὸς ὠφέλειαν τοῦ ἀνθρώπου¹. Ἐκ τῆς σκοπίμου ἀλληλουχίας τοῦ παντός ἀνήγετο ἐκεῖνος εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑνὸς θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει ὡς νοῦν τοῦ κόσμου², ὡς τὴν ἐν τῷ παντὶ φρόνησιν. Ὁ δὲ θεῖος φιλόσοφος Πλάτων ἐθεώρει τὸν κόσμον ὡς θεὸν τινα ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον, ὡς θαυμάσιόν τι ὄλον, ἔμψυχον καὶ ἔμφρον, ὡς μίμημα τῆς ἰδέας τοῦ αὐτοζώου καὶ εἰκόνα ὄρατὴν τοῦ ἀϊδίου καὶ ἀοράτου θεοῦ³. Πάντα ἐν αὐτῷ δὲν ἐγεννήθησαν «ἀπὸ τινος αἰτίας αὐτομάτης» ἀλλὰ τοῦναντίον «μετὰ λόγου τε καὶ ἐπιστήμης θείας ἀπὸ θεοῦ γιγνομένης»⁴. Καὶ εἶναι εὐλόγον τοῦτο, ἀφοῦ ὁ κόσμος ἔχει αἰτίαν τὴν θεότητα, τὰς ἰδέας, ἀφοῦ τὰ αἰσθητὰ εἶναι εἰδῶλα, ἀπεικάσματα καὶ ὁμοιώματα τῶν ἰδεῶν. Ἐμφορεῖται δὲ ὁ κόσμος ψυχῆς, ἡ ὁποία εἶναι αἰτία τῆς κινήσεως· ἔχει νοῦν, ὁ ὁποῖος παράγει τάξιν καὶ σκοπιμότητα⁵. Λοιπὸν ἡ κανονικὴ τῶν ἀστέρων κίνησις καὶ ὅλη ἡ διακό-

¹ Ξεν. Ἀπομν. 1, 4, 2 κ. ἐξ. 4 κ. ἐξ.

² Αὐτ. 1, 4, 17.

³ Τίμ. 32 C. 41 A. 92 B.

⁴ Σοφ. 265 C. Φίλ. 28 D κ. ἄ.

⁵ Τίμ. 30 A. Φίλ. 30 A. κ. ἐξ. Φαῖδρ. 245 C. Νόμ. 10, 891 E. κ. ἐξ.

σησεις τῆς φύσεως καὶ θαυμαστὴ σκοπιμότης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατὰ-
γωνται ἀπὸ ἄλογον καὶ τυχαίαν δύναμιν ἀλλὰ τοῦναντίον προέρχονται ἀπὸ
σοφίαν καὶ νοῦν ¹.

Αὐτὰ καὶ ἄλλα λέγει ὁ Πλάτων. Παρόμοια τονίζει καὶ ὁ δαιμόνιος
² Ἀριστοτέλης. Οὗτος βλέπει παντοῦ τέλος καὶ σκοπὸν. Ἡ φύσις, λέγει,
οὐδὲν ἀλόγως οὐδὲ μάτην ποιεῖ³· οὐδὲν ποιεῖ περιττὸν οὐδ' ἀτελὲς ἀλλ'
ἐν ἅπασιν αἰεὶ τοῦ βελτίονος ὁρέγεται καὶ ἐκ τῶν ἐνδεχομένων ποιεῖ τὸ
κάλλιστον καὶ βέλτιστον⁴. Βλέπει δὲ καὶ ὁ μέγας οὗτος φιλόσοφος εἰς τὰ
ἔργα τῆς φύσεως περισσότερον παρὰ εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης τὴν σκοπιμό-
τητα, «τὸ οὐ ἔνεκα καὶ τὸ καλόν»⁵. Τὴν σκόπιμον ἐνέργειαν τῆς φύσεως
μαρτυρεῖ, λέγει, τὸ κάλλος αὐτῆς, χωρὶς νὰ ἐξαιρῶνται οὐδὲ τὰ προσπί-
πτοντα ὡς μικρὰ καὶ ἀσήμαντα⁶, καὶ καθόλου ἡ τάξις καὶ ἀλληλουχία τοῦ
ὅλου κόσμου⁷. Τὴν σκοπιμότητα δεικνύουν ἰδίᾳ αἱ κινήσεις τῶν οὐρανίων
σωμάτων, ἡ ἐκ σπερμάτων γένεσις τῶν ἐμψύχων, τὸ ὀρμέμφυτον τῶν ζώων
ἡ κατασκευὴ τῶν ζώων καὶ φυτῶν καὶ ἡ ἐνέργεια τῶν ἀνθρώπων, παρὰ
τοῖς ὁποίοις ἡ τέχνη εἶναι μίμησις καὶ τελείωσις τῆς φύσεως⁸. Καὶ πρό-
κειται μὲν ἡ σκοπιμότης φανερὰ διὰ τὰ θνητὰ ὄντα ἀλλὰ ζωηρότερον φαί-
νεται εἰς τὸ σύμπαν, τοῦ ὁποίου ἡ τάξις εἶναι αὐστηροτέρα καὶ ἡ κανονι-
κότης βεβαιότερα⁹. Ὁ κόσμος εἶναι τέλειος, εἶναί τι αἰδῖον καὶ ἀγέννητον¹⁰.
Αἱ δὲ οὐράνιαι σφαῖραι αἰεὶ κινούμεναι ὑπὸ ἐλλόγων ψυχῶν εἶναι θειότεραι
τοῦ ἀνθρώπου, διὸ καὶ ἡ γνῶσις αὐτῶν, ἀκόμη καὶ ἡ ἐλαχίστη, ἔχει ἀνεκ-
τίμητον ἀξίαν¹¹. Ὁ Ἀριστοτέλης δηλαδὴ δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν πί-
στιν τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, ὅτι ὁ οὐρανὸς καὶ οἱ ἀστέρες εἶναι ὡς θεοί¹¹.
Καὶ πόσα (θαυμάσια καὶ διδακτικά) δὲν λέγει ὁ μέγας αὐτὸς φιλόσοφος περὶ
τῆς σκοπιμότητος, τὴν ὁποίαν βλέπει εἰς τὴν βαθμιαίαν πρόοδον καὶ ἀνά-

¹ Τίμ. 30 B. 46 D. Φιλ. 30 C.

² Περὶ οὐρ. 2, 11. 291 β 13. 1, 4 τέλ. Πολιτ. 1, 8. 1256 β 21.

³ Περὶ ζώων μορ. 4, 10, 687, 15, 12, 694α 15. Περὶ γεν. καὶ φθορ. 2, 10. 336, β, 27 κ. ἄ.

⁴ Περὶ ζώων μορ. 1, 1. 639, β, 20.

⁵ Ἠθ. ἀνωτ. 645, α 15 «Διὸ δεῖ μὴ δυσχεραίνειν παιδικῶς τὴν περὶ τῶν ἀτιμο-
τέρων ζώων ἐπίσκεψιν. Ἐν πᾶσι γὰρ τοῖς φυσικοῖς ἔνεστί τι θαυμαστόν». Ἠθ. 10, 2,
1173 α 4.

⁶ Φυσ. 2, 8. 198, β, 34. 199, β, 15. 23. Περὶ οὐρ. 2, 8. 289 β 26 κ. ἄ.

⁷ Φυσ. 2, 8. 198, β, 32 κ. ἐξ. 8, 1. 252 α, 11. Μετὰ τὰ φυσ. 14, 3. 1090 α 16
κ. ἐξ. Περὶ οὐρ. 2, 8. 289 β 25. Περὶ ζώων γεν. 3, 10. 760 α 31.

⁸ Περὶ ζώων μορ. 1, 1. 641, β, 12.

⁹ Περὶ οὐρ. 1, 1. 280 β 6 κ. ἐξ. Αὐτόθι 12. 282 α 23 κ. ἐξ.

¹⁰ Ἠθ. N. 6, 7. 1141, α, 34. Περὶ οὐρ. 1, 2. 9, α, 30. β, 14. Περὶ ζώων μορ.
1, 5, ἀρχ.

¹¹ Μετὰ τὰ φυσ. 12. 8. 1074, α, 38 κ. ἐξ.

πτυξιν, εἰς τὴν βαθμολογικὴν σειρὰν τῶν ἐμψύχων ἀπὸ τῶν φυτῶν μέχρι τοῦ ἀνθρώπου; Πανταχοῦ βλέπει νόμους καὶ ἀναλογίας¹, ἀναλογίας ἐπεκτεινομένας καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀνόργανα². Ἐν συντομίᾳ δύναται τις νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς ὅτι οὐδεὶς φιλόσοφος οὔτε ἀρχαῖος οὔτε νεώτερος ἐθαύμασε καὶ ἐξῆρε τόσον τὴν τάξιν καὶ ἀρμονίαν τοῦ κόσμου, ὅσον ὁ Ἀριστοτέλης· καὶ ἦτο ἐπόμενον, διότι οὐδεὶς ἐμελέτησε οὐδὲ εἰσέδυσσε τόσον εἰς τὴν οὐσίαν τῆς φύσεως, ὅσον ὁ δαιμόνιος ἐκεῖνος φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἰδρυτῆς πολλῶν διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν πασῶν τῶν ἐπιστημῶν.

Καὶ οἱ Στωϊκοὶ ἠκολούθησαν συμφωνοῦντες. Ἐδίδαξαν τὴν ἐνότητα καὶ τελειότητα τοῦ κόσμου, τὴν ἀλληλουχίαν πάντων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου, τὴν συμπάθειαν τῶν ἐπιγείων καὶ οὐρανίων³. Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τῆς τελειότητος τοῦ κόσμου ἐπεκαλοῦντο ὄχι μόνον τὸν διοικοῦντα πάντα Λόγον ἀλλὰ καὶ τὸ κάλλος καὶ τὴν σκοπιμότητα ἐκείνου. Τὸ κάλλος τοῦ κόσμου μαρτυρεῖ τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἀστέρων, ὡς καὶ ἡ χάρις τῶν ἐπὶ μέρους δημιουργημάτων⁴. Ὄριζον δὲ τὸν κόσμον ὡς «Σύστημα ἐκ τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων καὶ τῶν ἔνεκα τούτων γεγονότων»⁵.

Ὡσαύτως καὶ κατὰ τὸν Πλωτῖνον ὁ κόσμος, ὡς τὸ ἔργον καὶ τὸ φαινόμενον τῆς ψυχῆς, εἶναι κατ' ἀνάγκην ὡραῖος καὶ τέλειος, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου παρίσταται ὡς σκιῶδες ἀπείκασμα τοῦ ὄντως ὄντος, ὡς σκιερὰ χώρα, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχὴ νὰ ἀπαλλαγῇ⁶. Πάντα διέπει ἀρμονία καὶ διακοσμεῖ ἕκαστα χάριν τοῦ ὅλου· προορίζει τὴν λειτουργίαν τοῦ κόσμου καὶ συνάπτει τὰ πολλὰ εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ⁷. Ὁ κόσμος, ὡς πλήρης τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, εἶναι «ἐννουν καὶ εὐδαιμον ὄν»,⁸ ἐμψυχος ὀργανισμός, τοῦ ὁποίου τὰ μέρη εἶναι ἐπίσης ὀργανισμοί⁹. Τὰ ὄντα δηλαδὴ πάντα εἶναι τρόπον τινὰ μέλη ἐνὸς ὅλου, ὑπάρχουσι χάριν

¹ Μετὰ τὰ φυσ. 9, 6. 1048, β. 7. Ἡθικ. Ν. 5, 6. 1131, α, 31, β, 12. 1132, α, 1. Περὶ γεν. καὶ φθορ. 2, 6. 333, α, 26 κ. ἐξ. Περὶ ζῳῶν μορ. 1, 4. 644, β, 11. 5, 645, β, 9.

² Περὶ ζῳῶν μορ. 1, 4. 644, α, 14. 5, 645, β, 4.

³ Ἐπικτ. Διατρ. 1, 14, 2. Μ. Αὐρηλ. 6, 38. Σεξτ. π. μαθημ. 9, 79.

⁴ Ψ. Πλουτ. Ἀρεσκ. φιλοσ. 1, 6. Πλουτ. Π. στωϊκ. ἐναντ. 21, 3. Μ. Αὐρηλ. 3, 2.

⁵ Στοβ. Ἐκλ. 1, 444. Τοῦ κόσμου ὁ σκοπὸς εὐρίσκεται ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ κόσμῳ, τοῦ δὲ ἀνθρώπου ὁ προορισμὸς εἶναι ἡ θεωρία καὶ μίμησις τοῦ κόσμου. Cic. N. D, 2, 14, 28. 37.

⁶ Ἐγν. 3, 6, 7. 6, 4, 2.

⁷ Αὐτ. 3, 2, 1. Περβλ. 2, 9, 9, 4, 3, 16 κ. ἄ.

⁸ Αὐτ. 4, 4, 36. 4, 8, 1. 5, 1, 2.

⁹ Αὐτ. 4, 4, 32.

τοῦ ὅλου καὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν τελειότητα αὐτοῦ¹. Εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ ὅλου, τοῦ σύμπαντος, ὑπάρχει ἀλληλουχία. Ἐκ τῆς ἀλληλουχίας δὲ ταύτης καὶ συμφωνίας τῶν μερῶν πρὸς ἀλλήλα προέρχεται ἡ τοῦ σύμπαντος τελειότης καὶ τὸ κάλλος, χάριν τῶν ὁποίων ὁ Πλωτῖνος καταπολεμεῖ τοὺς Γνωστικούς. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος, παρὰ τινὰς ἀντιθέσεις, εἶναι τέλειος, ὅσον εἶναι δυνατόν εἰς ὑλικὸν κόσμον· εἶναι πάγκαλον καὶ αὐταρκες ὅλον, τοῦ ὁποίου τὰ μέρη ἔχουν μεγίστην πρὸς ἀλλήλα συμφωνίαν².

Δὲν ἔχουν διάφορον γνώμην καὶ οἱ νεώτεροι φιλόσοφοι, ἔξ ὧν ἀρκούμεθα νὰ μνημονεύσωμεν δύο, τὸν Leibniz καὶ τὸν Hegel. Τοῦ πρώτου τὸ σύστημα καλεῖται δικαίως «Σύστημα τῆς προδιατεταγμένης ἀρμονίας», διότι ἐξαίρει τὴν τάξιν καὶ ἀρμονίαν τοῦ σύμπαντος. Ὁ δὲ δεύτερος ἀποφαινεται ὅτι ἡ φύσις εἶναι διάφορος μορφή τῆς Ἰδέας, εἶναί τι ὅλως θεῖον. Ἡ ἑναρμόνιος διάταξις πάντων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου εἶναι κατὰ λόγον καθωρισμένη καὶ τοιαύτη, ὁποία ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη.

Ἀλλὰ καὶ πᾶς τὸν κοινὸν νοῦν ἔχων ἄνθρωπος, πᾶς ἄνθρωπος μάλιστα μὲ θρησκευτικὸν συναίσθημα, βλέπει ἔξω ἀρμονίαν καὶ τάξιν καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἀνυψοῦται αὐτομάτως εἰς τὸν ἀπειρον τοῦ κόσμου Δημιουργόν. «Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα Σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας», ἀναφωνεῖ ὁ ψαλμωδός.—“Ὅτι ὄψομαι τοὺς οὐρανοὺς, ἔργα τῶν δακτύλων σου, σελήνην καὶ ἀστέρας, ἃ Σὺ ἐθεμελίωσας—. Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλει τὸ στερέωμα—. “Ὅτι αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγεννήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν».

Ὅχι μόνον ὁ ὑγιὴς νοῦς ἀναγνωρίζει καὶ ὁ θρησκευτικὸς ἄνθρωπος ὁμολογεῖ ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἀρχαία καὶ ἡ νεωτέρα, βεβαιοῖ ὅτι εἰς τὴν φύσιν καὶ μάλιστα τὴν ἀνόργανον κρατεῖ ἡ ἐντελέχεια καὶ ἄρα ἡ σκοπιμότης. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν οἱ ἐρευνηταὶ τῆς φύσεως, οἱ φυσικοὶ καὶ οἱ ἀστρονόμοι, ἐξαίρουν τὴν σκοπιμότητα, τὴν τάξιν καὶ ἀρμονίαν τοῦ κόσμου καὶ ἀναπέμπουν αἴνους εἰς τὸν Δημιουργόν αὐτῆς. Καὶ ποῖος μέγας φυσιοδίφης παραλείπει νὰ ἐξάρῃ τὴν ἑναρμόνιον ἀλληλουχίαν καὶ θαυμαστὴν διάταξιν τοῦ σύμπαντος; Καὶ ποῖοι ἄλλοι περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἀνιχνευτὰς τῶν οὐρανίων καὶ φυσικῶν φαινομένων ἐξυμνοῦν τὸ μεγαλεῖον τοῦ κοσμοποιοῦ θεοῦ; Ἴσως εἰς τοῦτο ὑπερβάλλουν καὶ αὐτοὺς τοὺς εὐσεβεῖς θεολόγους, διὰ τὸν εὐνόητον λόγον ὅτι γνωρίζουν καλύτερον παντὸς ἄλλου καὶ ἐν λεπτομερείαις τὴν ἀρμονί-

¹ Αὐτ. 2, 3, 18. 4, 4, 36.

² Αὐτ. 3, 2, 3.

κὴν διάταξιν τῶν μερῶν τοῦ σύμπαντος πρὸς συντέλειαν τοῦ ἀνεφίκτου μεγαλοουργήματος, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται κόσμος¹.

Διαφωνεῖ ὅμως εἰς ταῦτα ὁ συγγραφεὺς τοῦ Συστήματος φιλοσοφικῆς ἠθικῆς καὶ εἰς πείσμα τῶν μεγάλων φιλοσόφων, τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων, τῶν φυσιοδιφῶν καὶ ἀστρονόμων καὶ εἰς πείσμα αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ νοῦ, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζει τὴν σκοπιμότητα καὶ τάξιν τοῦ κόσμου, αὐτὸς ἐπιμένει ὅτι εἰς τὴν φύσιν «δὲν ὑπάρχει οὔτε σκοπὸς οὔτε ἀξίαι», «μέσα στὴ φύσιν ὑπάρχει ἓνα αἰώνιο ἔρχεσθαι καὶ ἀπέρχεσθαι, γίνεσθαι καὶ φθείρεσθαι, δίχως κατεύθυνση καὶ δίχως ἀξιολόγησις». Ἔστω· εἰς τὴν φύσιν κρατεῖ αἰώνιον γίνεσθαι, αἰωνία ῥοή καὶ μεταβολή. Ἄλλὰ τότε πῶς ἐρμηνεύεται ἡ «νομοτέλεια», περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ ἴδιος ἀλλαχοῦ; «Μέσα στὴν πρώτη (τ. ἔ. τὴν φύσιν) ὑπάρχει νομοτέλεια καὶ ἀναγκαιότητα» (σ. 68). Ὅπου δὲν ὑπάρχει «κατεύθυνση καὶ ἀξιολόγησις» ἀλλὰ μόνον ῥοή καὶ φθορά, «ἔρχεσθαι καὶ ἀπέρχεσθαι» πῶς εἶναι δυνατὸν ἐκεῖ νὰ «ὑπάρχη νομοτέλεια»; Εἶναι ταῦτα συμβιβαστὰ καὶ λογικά;

Γ'. ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΚΑΙ, ΗΘΙΚΑΙ ΚΑΙ ΑΛΛΑΙ ΑΠΟΦΑΝΣΕΙΣ

Σελ. 28. «Ἔτσι μπορούμε δίχως ἐπιφύλαξιν νὰ εἰποῦμε ὅτι μέσα στὸν ἄνθρωπο ἔρχεται ἡ πλάση σὲ γνώση τοῦ ἔργου τῆς, γίνεται λόγος, ὅπου μέσα του ἐνώνεται ὁ ὑποκειμενικὸς μὲ τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον». Ἡ ῥῆσις εἶναι ἀκατανόητος, διότι εἶναι ἀσύντακτος. Ποῦ πηγαίνει ἐκεῖνο τὸ «γίνεται λόγος». Ἐκ τῆς σειρᾶς τοῦ λόγου μαντεύει τις τὸ κρυπτόμενον νόημα· ὅτι δηλαδὴ ἡ φύσις λαμβάνει γνῶσιν καὶ ἐπίγνωσιν ἑαυτῆς ἐν τῷ ἄνθρωπῳ. Τὸ πρᾶγμα διασαφηνίζεται ἀπὸ ἄλλας ἐκφράσεις κατωτέρω· «Μέσα στὸν ἄνθρωπο δὲν λαβαίνει μόνον ὁ κόσμος, τὸ σύμπαν εἶδησις γιὰ τὸ εἶναι του ἀλλὰ λαβαίνει καὶ συνείδησις γιὰ τὴν ἀξία τῆς ζωῆς...», (σ. 112). «Μέσα σ' αὐτὸν τὸν αὐτοσυνείδητο μικρόκοσμον τῆς ἐλευθερίας, τὸ σύμπαν, ὁ ἀσύνειδος (sic) μακρόκοσμος ἔρχεται στὸ σκοπὸν του, γνωρίζει καὶ βλέπει ὅλο του τὸ εἶναι». Ὅτι ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει ἐπίγνωσιν τῆς φύσεως, μαρτυρεῖ ἡ αὐτοσυνείδησις. Ἄλλ' ὅτι ἡ φύσις, «ἡ πλάση» λαμβάνει ἐπίγνωσιν ἑαυτῆς ἐν τῷ ἄνθρωπῳ, τοῦτο εἶναι ἀφόρητος παραλογισμὸς καὶ συγχρόνως καταφανὴς δογματισμὸς. Καὶ εἶναι μὲν ἀλη-

¹ Θεολόγος σύγχρονος, ἐκ τῶν ἀρίστων καὶ εὐφραδεστάτων, ἐν βιβλίῳ ἐπιγραφομένῳ «Μεταξὺ τῶν δύο πολέμων» παρατηρεῖ ὀρθῶς (Πρόλογος δ') «Ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος δὲν ἰσχύει μόνον εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἠθικόν· ὁρισμένα αἰτία ἔχουν ἀφευκτὰ ὠρισμένα ἀποτελέσματα».

θὴς ὅτι τοιοῦτο νόημα ἐξεφράσθη πρότερον καὶ ὑπ' ἄλλων, ἀλλὰ τὸ ἄτοπον, ὅσον καὶ ἂν ἐπαναληφθῆ, δὲν παύει νὰ εἶναι ἄτοπον.

Ἔοσα λέγονται εἰς τὴν σελίδα 28 περὶ τοῦ «λόγου» ὡς δῆθεν προϊόντος τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου, ὅτι δηλαδὴ «εἶναι σκορπισμένα μέσα στὴν ἀπεραντοσύνη (sic) τοῦ χάους, πὺν λέγεται χῶρος, πρὸ τοῦ νὰ γίνῃ λόγος», εἶναι παράδοξα κακοφιλοσοφήματα, εἰς τὰ ὁποῖα καταντᾶ ἡ χρεοκοπήσασα Σχολή.

Ἐν σελ. 68 ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθῶν πάντοτε τὰς ἀρχὰς τῆς Σχολῆς του, διακρίνει τὸν κόσμον εἰς δύο μέρη (δύο μεγάλους «τομεῖς», ὡς λέγει), ἦτοι τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορίαν. «Μέσα στὴν πρώτη ὑπάρχει νομοτέλεια καὶ ἀναγκαιότητα, μέσα στὴ δεύτερη ἐπιδιώκεται ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ πνευματικότητα». Διὰ τοῦτο, λέγει, ἡ φυσικὴ ἀφορᾷ εἰς τὴν τάξιν καὶ ἀναγκαιότητα «θέλει νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ παρουσιάσῃ τὴν νομοτέλεια καὶ ἀναγκαιότητα», ἐνῶ ἡ ἱστορία ἀποβλέπει εἰς τὴν «ἐλευθερίαν καὶ πνευματικότητα». Μολονότι τὰ πράγματα λέγονται ἀορίστως καὶ συγκεκαλυμμένως, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται ἡ ἀντίθεσις, εἶναι εὐνόητον τί θέλει νὰ εἴπῃ ὁ συγγραφεὺς. Ἡ φύσις ἔχει, λέγει, «νομοτέλειαν» καὶ ἀναγκαιότητα, ὥστε νὰ ὑπάγεται εἰς νόμους ὑπὸ τῆς οἰκείας ἐπιστήμης, τὸναντίον ἡ ἱστορία, ἀναφερομένη εἰς τὴν ἐλευθερίαν, δὲν δύναται νὰ καθορισθῆ διὰ νόμων. Ἀλλὰ πρῶτον γίνεται ἐνταῦθα σύγχυσις ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων. Διότι εἶναι ἄτοπος ἡ σύγκρισις καὶ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας. Διάφορον τῆς φύσεως εἶναι τὸ πνεῦμα, ἡ διανόησις, ὁ διανοητικὸς βίος· μεταξὺ τούτων γίνεται ἡ διαστολή, ἦτοι τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον διακρίνει ἡ ἐλευθερία. Μὴ εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἂν ἐπιτρέπεται νὰ ὀμιλῆ ὁ «ὑποκειμενισμὸς» περὶ «νομοτελείας» τῆς φύσεως, παρατηροῦμεν ὅτι τὸ πνεῦμα, τοῦ ὁποίου τὴν ἀνέλιξιν καὶ ποικίλην ἐκδήλωσιν περιγράφει ἡ ἱστορία (ἐν τῇ εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ αὐτῆς) ἀνάγεται εἰς νόμους τόσον αὐτό, ὅσον καὶ ἡ φύσις. Ἄν τὸ πνεῦμα κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν παντοειδῆ του ἔκφρασιν, δὲν εἶχε νόμους, τότε θὰ ἦτο ἀδύνατος οἰαδήποτε τοῦ πνεύματος ἐπιστήμη. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς, ὅτι δηλαδὴ ὑπάρχουν ἐπιστῆμαι τοῦ πνεύματος, εἶναι τρανὸν μαρτύριον τοῦ ὅτι ὁ μνημονευθεὶς ἰσχυρισμὸς εἶναι ἄτοπος. Ὅλως τὸ ἐναντίον ὅμως ἀληθεύει, ὅτι τὸ πνεῦμα καὶ πᾶσαν αὐτοῦ ἔκφρασιν διέπει τάξις καὶ κανονικότης, ἔ. τ. «νομοτέλεια», διὰ νὰ εἴπωμεν καὶ ἡμεῖς τὸ κακόζηλον αὐτὸ ὄνομα. Ἐλέχθη μάλιστα (καὶ πολὺ ὀρθῶς) ὅτι τὰς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, ἀκόμη καὶ τὰς ἀγρίας καὶ ἀκολάστους, διέπουν νόμοι ἄξιοι προσοχῆς ὄχι ὀλιγώτερον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὰ οὐράνια καὶ ἐπίγεια ὄντα. Ὅπως λοιπὸν αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι τοῦ πνεύματος, τοιουτοτρόπως καὶ ἡ ἱστορία ἔχει τοὺς ἰδίους νόμους· ὅπως π. χ. ἔχομεν ψυχολογικοὺς νόμους, λογικοὺς νόμους, αἰσθητικοὺς νόμους, ἠθικοὺς νόμους κτ., οὕτω πως ἔχομεν καὶ ἱστο-

ρικούς νόμους. Ἐνευ αὐτῶν δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἱστορία· διότι ἐπιστήμη μὴ ἔχουσα νόμους εἶναι «ἀντίφασις ἐν τοῖς ὅροις». Βέβαια τὰ ἱστορικὰ γινόμενα δὲν ἐπαναλαμβάνονται τὰ ἴδια, ὅπως τὰ φυσικά, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνονται παρεμφερῆ, καὶ παραπλήσια, καὶ ὡς τοιαῦτα ὑπόκεινται εἰς νόμους. Τοῦτο παρετήρησε πρῶτος ὁ περιώνυμος ἱστορικὸς Θουκυδίδης εἰπὼν «ὄσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὐθις κατὰ τὸ ἀνθρώπειον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκούντως, ἔξει κτῆμά τε ἐς ἀεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ξύγκειται» (1, 22). Ἐννοεῖται λοιπὸν πόσον σφαιερὰ εἶναι καὶ τὰ ἐνταῦθα καὶ τὰ κατωτέρω (σ. 144) λεγόμενα «Πολλοὶ κοινωνιολόγοι ὁμιλοῦν καὶ γιὰ νόμους ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀπαράδεκτο, γιὰ τὸ ἱστορικὰ φαινόμενα ἐν γένει δὲν ὑπόκεινται σὲ νόμους ἀλλὰ μόνον σὲ τύπους» καὶ ἡ «κοινωνιολογία . . . ζητάει (sic) τὴν κοινωνικὴ τυπικότητα καὶ κανονικότητα αὐτῶν τῶν φαινομένων !! (σ. 145).

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ ἐσφαλμένον τοῦτο δίδαγμα περὶ τῆς ἱστορίας εἶπον πολλοὶ καὶ διδάσκαλοι τοῦ συγγραφέως· ἀλλ' ἡ ἐπανάληψις ἐνὸς ἀτόπου δὲν μειώνει τὴν ἀτοπίαν.

Ἐν σ. 74 «χωριστὰ ἀπὸ τὴν ἔννοια καὶ τὴ νόησι δὲν ὑπάρχει τὸ εἶναι οὔτε ἡ διαλεκτικὴ του». Ἐνταῦθα καὶ εἰς τὰ ἐπόμενα κρατεῖ ταραχὴ καὶ σύγχυσις. Διότι ἡ ἀντιστοιχία τοῦ NOEIN καὶ τοῦ EINAI παραποιεῖται καὶ παρίσταται τοῦτο ὡς ἐξηρητημένον ἐξ ἐκείνου· ἄνευ τῆς νοήσεως δὲν θὰ ὑπῆρχε τὸ εἶναι. Καὶ σαφέστερον κατωτέρω· «Νοῦς πάλιν εἶναι ἡ αἰώνια ἐκείνη πορεία τοῦ πνεύματος, ὅπου μέσα της λαβαίνει συγκεκριμένη μορφή ὅ,τι ὑπάρχει. Τὰ ἐσωτερικὰ βήματα τοῦ νοῦ ἀπὸ τὸ ἓνα σημεῖο στὸ ἄλλο, αὐτὰ θέτουν τὸ εἶναι μαζί τους». Ναί· ἀλλ' ἂν οὕτως ἔχη, τότε πῶς «μοχθεῖ ὁ λόγος, ἡ διάνοια νὰ συλλάβῃ τὸ ἀντικείμενο [δηλ. τὸ εἶναι] μέσα στοὺς νόμους του καὶ νὰ τὸ κατανοήσῃ» ; (σ. 75).

Ἄσα λέγονται ἀπὸ σ. 81—87 περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι—ἀσχέτως τοῦ ἂν εἶναι ὀρθὰ ἢ ὄχι—ἀκαιρα καὶ ξένα πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῆς πραγματείας.

Σελ. 101. «Οἰοδήποτε φιλοσοφικὸν σύστημα εἶναι ἀνοικτὸ ἀπὸ παντοῦ γιὰ ὅποιον θέλει νὰ εἰσέλθῃ σ' αὐτό». Τοῦτο δὲν εἶναι κατὰ πάντα ἀκριβές. Διότι πάντα τὰ μέρη ἐνὸς φιλοσοφήματος ἐξαρθῶνται (πρέπει νὰ ἐξαρθῶνται) ἐκ τῆς οἰκείας ὀντολογίας· αὕτη εἶναι καὶ ἡ πραγματικὴ ἀρχή· αὕτη διαφωτίζει τὰ ἄλλα μέρη καὶ ἄνευ αὐτῆς δὲν κατανοοῦνται τὰ ἄλλα.

Σελ. 103. «Ἡ ἀπεριόριστος πάλιν ἐλπίδα, ποὺ ἀνοίγει ἡ θρησκεία μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἀναβάλλει τὴν ἀπάντησι στὸ ἐρώτημα τῆς

ἠθικῆς «τί πρέπει νὰ πράξω». Ταῦτα λέγονται, ὡσεὶ ἡ θρησκεία μὴ ἐδίδασκε τί πρέπει νὰ πράττωμεν καὶ ὡσεὶ τὴν καθηκοντολογία παρῆχε μόνον ἡ φιλοσοφία. Ἄλλὰ ποία θρησκεία δὲν παρέχει ἠθικὰ διδάγματα καὶ ποία δὲν διδάσκει «τί πρέπει νὰ πράξω»; «Ἡ ἀπόκοσμη ἐπαγγελία τῆς θρησκείας» εἶναι ἄρα τόσον ξένη πρὸς τὴν ζωὴν, ὥστε νὰ μὴ προσέχη εἰς τὰ προβλήματα αὐτῆς;

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ ἀναγνώστης δυσκόλως ἀποκρύπτει τὴν δυσφορίαν του, ὅταν ἀναγινώσκη τὸ «θρησκευτικὸ μυθολόγημα» (σ. 118) καὶ ὅταν βλέπη νὰ τίθεται εἰς τὴν αὐτὴν μοῖραν ἡ «ἐπαναστατικὴ» αὐθεντία καὶ ἡ «θρησκευτικὴ αὐθεντία» («αὐθεντία εἴτε πολιτικὴ εἴτε ἐπαναστατικὴ εἴτε θρησκευτικὴ» σ. 109): ἡ αὐθεντία π. χ. τοῦ Στάλιν παρὰ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου!

Σελ. 110. «μόνον ἀπὸ τὴν καθαρὴν νόησιν... εἶναι δυνατὸν νὰ πηγάζῃ τὸ θεμέλιο, ἡ πρωταρχὴ (sic) τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου». Εἶναι πολὺ στενὴ καὶ μονομερὴς ἡ ἐκδοχὴ τοῦ συγγραφέως θέλοντος νὰ στηρίξῃ τὴν ἠθικότητα καὶ κοινωνικότητα τοῦ ἀνθρώπου μόνον ἐπὶ τῆς νοήσεως. Ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος ἔπρεπε νὰ προφυλάξῃ τὸν συγγραφέα ἀπὸ τοιαύτης πλάνης. Διότι ἔπρεπε νὰ ἐνθυμηθῇ ὅτι ἡ τοιαύτη μονομέρεια ἔγινε καὶ ἄλλοτε, κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους, ἀλλὰ ταχέως συνεπληρώθη. Τὴν μονομέρειαν τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Καπὶ συνεπλήρωσαν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ λεγόμενοι ῥωμαντικοὶ φιλόσοφοι. Ἐὰν ταῦτα ἐνεθυμεῖτο ὁ συγγραφεὺς, δὲν θὰ κατέκρινεν (ἀδίκως) τούτους, ὅσους κατακρίνει ἐν τέλει τῆς σελ. 110.

Σελ. 113. «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀρχὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, γιὰ τὴν πράξιν εἶναι προσωπικότητα, δηλαδὴ ἔδρα τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς. Ὅμως ἡ ἔδρα αὕτη δὲν εἶναι ταυτόσημος μὲ τὶς ἀντικειμενικὰς ἀξίας.....» (113). Πολὺ παράδοξα! Αἱ ἰδέαι, αἱ ἀξίαι, εἶναι αἰώνιοι καὶ αἰτίδιοι, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὡς ἄτομον καὶ ὡς γένος, εἶναι παροδικός. Πῶς λοιπὸν δύναται ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς νὰ εἶναι ἔδρα τῶν ἀξιῶν καὶ αἱ ἀξίαι αὐταὶ νὰ εἶναι «ἀντικειμενικαί»; καὶ πῶς αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ὁ παροδικὸς εἶναι «δημιουργὸς τῶν ἠθικῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀξιῶν τῆς ζωῆς» (σ. 114), αἱ ὁποῖαι βέβαια εἶναι αἰτίδιοι; (τοῦλάχιστον ὡς αἰώνιον χαρακτηρίζει τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ σ. 117).

Σελ. 115. Ὁ ἄνθρωπος παρίσταται ὡς «ἔδρα τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς, ὅπου λογικὸ καὶ φαντασία, χρέος καὶ πάθος, νόημα καὶ συναίσθημα, ὅλα μαζὶ ἀναχωνεύονται μέσα στὴν ἔννοια τοῦ «μεγίστου μαθήματος», τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ». Ὡστε τὸ «μέγιστον μάθημα» τοῦ Πλάτωνος, ἡ ἰδέα τοῦ

ἀγαθοῦ (ἦτοι ὁ Θεός) εἶναι τὸ χωνευτήριον «φαντασίας», «συναισθήματος» καὶ τῶν τοιούτων.!! Ζεῦ, πάτερ. . . .

Περίεργος καὶ ἀλλόκοτος εἶναι ὁ ὀρισμὸς τῆς ἱστορίας· «τὸ γίνεσθαι ποὺ λέγεται ἱστορία, εἶναι τὸ σύμπλεγμα ὄλων τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς, ἀπὸ τῆ γνώση καὶ τῆ τεχνικῆ ὡς τῆ θρησκεία» (σ. 119). Ταῦτα συμπληροῦνται ὑπὸ τῶν λεγομένων ἐν τῇ ἐπομένῃ σελίδι «*Τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι ὡς κινουμένη διαλεκτικῆ ἀξιῶν...*»! Ἡ ὑπὲρ τὸ δέον δὲ μακρηγορία περὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς κοινωνιολογίας εἶναι πλὴν ἄλλων ἄκαιρος. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἐξετάζεται ἀπὸ τῆς σελ. 119—144 (ἦτοι σελ. 25). ἐνῶ ἄλλαι καθαρῶς ἠθικαὶ ἐννοιαὶ μένουν ἀνεξέταστοι. Ἀκολουθεῖ ἔπειτα μακρὸς λόγος περὶ κοινωνιολογίας, ἀπὸ σελ. 144—164 (ἦτοι σ. 20). Ὡστε εὐλόγως διερωτᾶται τις ποῖον εἶναι τὸ κύριον περιεχόμενον τοῦ βιβλίου.

Δὲν στεροῦνται παραδοξολογίας τὰ ἐν σελ. 121 λεγόμενα περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. «ἀληθινὴ πραγματικότητα εἶναι γιὰ τὸ χριστιανὸ ἢ ἱστορία καὶ ὄχι ἢ φύσις»! Ἀλλὰ διὰ τὸν χριστιανὸν «ἀληθινὴ πραγματικότητα» δὲν εἶναι οὔτε ἢ ἱστορία οὔτε ἢ φύσις, ἀλλ' ἄλλο τι ἀνώτερον καὶ ὑψηλότερον αὐτῶν. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ χριστιανὸς φιλοσοφεῖ, προσέχει μᾶλλον εἰς τὴν φύσιν παρὰ εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὅχι ὀλιγώτερον περίεργον εἶναι τὸ ἐπιφερόμενον «ὄλες οἱ ἐννοιαί, μὲ τίς ὀποῖες σκέπτεται ὁ χριστιανὸς εἶναι ἱστορικῆς καὶ ὄχι ὀντολογικῆς», ὡσεὶ ὁ χριστιανὸς εἶχε διαζύγιον μὲ τὴν φιλοσοφίαν.

Ἐν σελ. 129 παρίσταται κατὰ τρόπον πολὺ ὑπερβολικὸν καὶ αὐτόχρημα ἀδικὸν ἢ Ἐκκλησία ὡς διώκτις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης «ὅτι ἀν μάλιστα τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ, ὅπως ἢ ἐπιστήμη καὶ ἢ τέχνη, ἀκόμη καὶ ἢ φιλοσοφία, ἀνοιγαν ἀντίθεση μαζί της (δηλ. τῆς ἐκκλησίας), τότε ἢ καταδίκη γίνονταν (sic) μὲ μεγαλύτερη δριμύτητα, ἔφθανε μέχρις ἀφορισμοῦ». Μερικαὶ περιπτώσεις ἐκτροπῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας, ὄχι τῆς ἡμετέρας ἀλλὰ τῆς Δυτικῆς, ἀνάγονται εἰς κανόνα καὶ κατηγορεῖται ἢ Ἐκκλησία καθόλου ὡς κατ' ἀρχὴν ἐχθρὰ τῆς ἐπιστήμης. Τοιαύτη ἀδικία καὶ βλασφημία δὲν ἐπιτρέπεται εἰς ἐπιστήμονας καὶ μάλιστα εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἑλληνας, οἱ ὀποῖοι ὀφείλομεν πολλὰ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπαρξίν μας καὶ ἐλευθερίαν μας.

Ὡσαύτως ἀδικεῖ ὁ συγγραφεὺς τὴν Ἐκκλησίαν ἐπικρίνων μετὰ ὑπερβολῆς τὸ «δόγμα». Διότι δὲν εἶναι ἀληθῆς ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι «Ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξη τοῦ δόγματος, ἐπειδὴ ἔγινε μὲ τὰ λογικὰ μέσα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τείνει νὰ ἄρη τὴν ἀτομικότητα, μοναδικότητα καὶ ἱστορι-

κότητα τοῦ προσώπου τοῦ λυτρωτῆ». Ὁ χριστιανισμὸς καὶ τὰ δόγματα αὐτοῦ ἀνεπτύχθησαν βέβαια ὑπὸ τὴν ζωογόνον πνοὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀλλὰ οὐδόλως ἐβλάβησαν. Τὰ «λογικὰ μέσα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας» δὲν αἴρουν «τὴν ἀτομικότητα καὶ ἱστορικότητα τοῦ προσώπου τοῦ λυτρωτῆ». Πᾶν τοῦναντίον· τὰ «λογικὰ μέσα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας» ἐγνώριζον ἄριστα καὶ ἐφήρμοσαν κάλλιστα οἱ Πατέρες τῆς ἐκκλησίας διὰ νὰ ἀναπτύξουν τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ δόγματα αὐτοῦ. Τὴν «ἱστορικότητα» τοῦ προσώπου τοῦ λυτρωτοῦ δὲν αἴρει ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀλλ' ἡ διαστροφὴ τοῦ νοῦ τῶν ἡμιμαθῶν, οἱ ὁποῖοι οὔτε ἔλειπαν οὔτε θὰ λείπουν ποτέ.

Ἐν σελ. 147 ὁμιλεῖ ὁ συγγραφεὺς περὶ ἀξίας καὶ ἀξιῶν. Ἄλλὰ τί εἶναι ἡ Ἀξία, δὲν νομίζει, φαίνεται, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐρμηνεύσῃ «εἶναι διὰ τὸν συγγραφέα πρᾶγμα αὐτόδηλον. Ὁ ἀναγνώστης ὅμως, ὁ ὁποῖος ἀγνοεῖ τὴν λεγομένην φιλοσοφίαν τῶν ἀξιῶν, θὰ διερωτᾶται συχνά· «μὰ τί εἶναι τέλος πάντων αὕτη ἡ Ἀξία;» Μόλις δὲ κατωτέρω, ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, θὰ λαμβάνῃ «στάγδην» ὀλίγας πληροφορίας περὶ Ἀξιῶν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ νοήματος. Τί ἐστὶ «νόημα», τοῦ ὁποῖου γίνεται τόση κατάχρησις (ἐν μόνῃ τῇ σελ. 117 μνημονεύεται δεκάκις)· πῶς λοιπὸν πρέπει νὰ νοῆται τὸ «νόημα», τὰ «νοήματα», δὲν λέγει ὁ συγγραφεὺς. Ἐννοεῖ μόνον ὁ γνωρίζων τὰς γερμανικὰς νεοκαντιανὰς Ἀξίας (Werte).

Ἐν σελ. 148. «Ἡ ἐννοια τοῦ νόμου ἐνώνει τὰ πράγματα, τὰ πολλά, καὶ ἡ ἐννοια τῆς ἀξίας ἐνώνει τὰ πρόσωπα, τὰ πολλά, καθὼς αὕτη ἐπίσης ἐνώνει καὶ τὶς πολλὰς πράξεις . . .». Πρόκειται καὶ ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἀφορήτου ὑποκειμενισμοῦ, περὶ τοῦ ὁποῖου ἐγινε λόγος καὶ ἀνωτέρω.

Ἐν σελ. 153. «Ἡθικὰ εἶναι ἀναμφισβήτητο, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ποθοῦν νὰ εὗρουν κατανόησιν ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, ὅπως ποθοῦν νὰ εὗρῃ καὶ αἰσθητικὴ (sic) κατανόησιν ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον. Ὑπάρχει ἓνας ἠθικός, ὄχι μόνον αἰσθητικός, ἕως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Κατὰ βάθος ὅλοι οἱ ἄνθρωποι γνωρίζουν αὐτὸν τὸν μύχιον πόθον ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου». Ὀλίγον παράδοξα καὶ κάπως σκανδαλώδη. Ὅλοι ἄρα γε οἱ ἄνθρωποι, ἀδιακρίτως γένους, φύλου καὶ ἡλικίας, ἔχουν «αἰσθητικὴ κατανόησιν» καὶ «μύχιον πόθον ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου;» !!! Αὐτά, ἂν μὴ τι ἄλλο, τοῦλάχιστον ὄζουν φροῦδισμοῦ. Αἱ μερικαὶ ἐκτροπαὶ δὲν πρέπει νὰ ἀνάγονται εἰς κανόνα. Εἶναι δὲ περίεργος ἡ συχνὴ ἐπάνοδος τοῦ συγγραφέως εἰς τὰ τοῦ ἔρωτος. (Πρὸβλ. σελ. 3, 343 κέξ. 346 κέξ. 349 κέξ.).

Ἐν σελ. 156. «Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἐπιστήμη τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου . . .». Διὰ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου, ὁ ὁποῖος παρέχεται πολὺ ἀργὰ καὶ εἶναι περιορι-

σμένος, δηλοῖ ὁ συγγραφεὺς εἰς ποίαν Σχολὴν ἀνήκει. Δὲν εἶναι ὅμως ὀλίγον παράδοξος ἢ ἀπόφανσις περὶ Ἡθικῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν «ἡ φιλοσοφικὴ ἠθικὴ δὲν μπορεῖ νὰ δανεισθῇ τίποτα ἔτοιμο ἀπὸ καμμιά ἄλλη ἐπιστήμη, οὔτε ἢμπορεῖ νὰ λάβῃ ἀμεση βοήθεια ἀπὸ τὴν ἐμπειρία»! (σ. 160). Ὁ συγγραφεὺς ταῦτα λέγων εἶναι ἀκόλουθος πρὸς ἑαυτὸν· διότι ἀκολουθεῖ σύστημα «ἐκ τῶν προτέρων» καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην τῆς ἐμπειρίας. Τὸ τοιούτου εἶδους σύστημα σχηματίζει τὰς ἀρχάς του ἀφ' ἑαυτοῦ (ὑποκειμενισμός)· σχηματίζει τὸν κόσμον ἀπὸ τοῦ Ἐγώ, τῆς συνειδήσεως, καθ' ὃν τρόπον ἡ ἀράχνη ἐξυφραίνει ἀφ' ἑαυτῆς τὸν ἴστόν της.

Ἐν σελ. 165 λέγεται ὅτι ἡ πολιτεία δὲν ἐνδιαφέρεται περὶ τῶν ἐλαττωσίων τῶν πράξεων οὔτε «πρέπει νὰ ἐνδιαφερθῇ, γιατί τότε θὰ γεννιόνταν (sic) ἡ τάση νὰ παρακολουθῇ καὶ τὸ φρόνημα τοῦ πολίτη, τὴν ἐνδιάθετη δηλαδὴ προαίρεσή του, ὅποτε δὲν θὰ ὑπῆρχε ἐσωτερικὴ ἐλευθερία». Ἀλλὰ διατί δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐσωτερικὴ ἐλευθερία, εἰάν ἐξητάζετο τὸ φρόνημα τοῦ πολίτου; Διατί ὁ ἔλεγχος τῆς ἐνδιαθέτου προαιρέσεως (εἰάν ἦτο δυνατός), θὰ ἠφάνιζεν αὐτήν; Ἀλλ' ἡ ἐνδιάθετος προαίρεσις καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία δὲν ἀφανίζεται· τὸ πολὺ ἀνακόπτεται ἢ ἐκδήλωσις αὐτῆς.

Ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι ὀρθῶς καὶ καλῶς ὁ συγγραφεὺς καιτηριάζει τὰ «ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα». Ἡ κατηγορία εἶναι εὐπρόσδεκτος καὶ ἔχει σπουδαιότητα τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον προέρχεται ἀπὸ ἄνθρωπον λαβόντα μεγάλην εὐεργεσίαν καὶ ὀφείλοντα εὐγνωμοσύνην εἰς τοιαῦτα καθεστῶτα.

Ἐν σελ. 173 λέγεται μὲ ἀκατανόητον ὑπερβολὴν ὅτι ὁ ἄνθρωπος «ἐλεύθερος δὲν εἶσαι ποτέ» (δηλ. οὐδέποτε), ὅτι πάντοτε εὐρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν καὶ ἀγῶνα πρὸς τὸ καθῆκον· «ἀγωνίζεται νὰ ὑπερνικήσῃ κάθε στιγμὴ τὴν ἀντινομία τῆς ζωῆς καὶ τοῦ χρέους της». Ἀλλοίμονον ἂν ἦτο ἡ ζωὴ τοιαύτη! Τὸ ἐνίοτε ἢ ἐκάστοτε συμβαῖνον παρίσταται ὡς διηνεκῆς καὶ ἀδιάλειπτος ῥυθμὸς τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ τοιοῦτος βίος θὰ ἦτο ἀβίωτος. Εὐτυχῶς δὲν συμβαίνει τοιοῦτό τι. Ἐπ' ἴσης κατωτέρω (σ. 178 — 179) λέγεται μὲ ἀφόρητον ὑπερβολὴν ὅτι «ποτέ δὲν θὰ ἔχη ὑπερνικήσει (ὁ ἄνθρωπος) διὰ παντὸς μέσα του τὴν πάλη τοῦ λόγου μὲ τὸ πάθος» καὶ ὅτι τὰ ἐναντιώματα «δὲν μπορεῖ ποτέ νὰ ὑπερνικήσῃ ἐς αἰί...» (σ. 180). Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος βελτιοῦται καὶ γηράσκει, οὕτω δὲ κατὰ μικρὸν ἀπαλλάσσεται τῶν παθῶν. Πῶς λοιπὸν διεξάγει ὁ ἄνθρωπος διενεκῆ ἀγῶνα; πῶς ἀγωνίζεται «κάθε στιγμὴ» κατὰ τοῦ χρέους! Ἡ αὐτὴ ὑπερβολὴ ἐπιναλαμβάνεται καὶ κατωτέρω (σ. 198). «Ἡ ἠθικὴ αὐτὴ ἀντινομία τῆς ψυχῆς

τοῦ ἀνθρώπου, πού τόν πάει ἀπό τὴν εὐθύνη πρὸς τὴν λύτρωση, κι' ἀπ' αὐτὴν τὸν γυρίζει πάλιν στὴν εὐθύνη, *δίχως ποτὲ νὰ κλείνη...*».

Ἐν σελ. 180 ἀκαίρως καὶ ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου ἐκτίθενται αἱ ἀντινομίαι τοῦ Kant.

Σύγχυσις καὶ ταραχὴ κρατεῖ εἰς τὰ λεγόμενα (σ. 185) περὶ τύχης καὶ ἀνάγκης. Ἐνταῦθα ἡ «τύχη» ὁρίζεται ὡς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον «ἔρχεται σὲ ἀντίθεση πρὸς κάποιον νόμο, ὅ,τι μένει ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ νόμου, πού ὁρίζει τὰ πράγματα ὡς ἀναγκαῖα». Ἀλλ' ὅ,τι ἀντίκειται εἰς τὸ κατὰ νόμον ἀναγκαῖον εἶναι *παρὰ φύσιν*· ὅ,τι ἀντίκειται εἰς τὴν φύσιν καὶ γίνεται *παρὰ τοὺς νόμους αὐτῆς*, τοῦτο δὲν ὑπάγεται εἰς τὴν «τύχην», ἀλλ' εἰς τὸ θαῦμα, τὸ παράδοξον, τὸ τερατῶδες.

Τὸ κεφάλαιον τὸ ἐπιγραφόμενον «Ὁ ἀνθρωπισμὸς καὶ ἡ πρόοδος» (σ. 204 κ.ἑξ.) παρέχει καλὰ διδάγματα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ πολιτισμὸς δὲν χωρεῖ πάντοτε κατ' εὐθειᾶν γραμμὴν ἀλλὰ κατὰ τεθλασμένην ἄλλοτε μὲν ἀνερχόμενος ἄλλοτε δὲ κατερχόμενος. Ἐπίσης ὀρθὰ καὶ καλὰ εἶναι ὅσα ἐκτίθενται (σ. 211) περὶ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Ἀλλ' εἶναι σφαλερὰ τὰ ἐν σελ. 207 λεγόμενα, ὅτι ἰδέαι ἔξωθεν ἐρχόμεναι «ἐπειδὴ ἀπλώνονται σὲ ἔκταση, ἔρχονται ἀπὸ κάπου, δηλαδὴ ἔξωθεν καὶ ὅσο καὶ ἂν συγκινοῦν, πράγματι δὲν θάταν (!) οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ θέσουν ἔκταση, γιὰ τοὺς λαούς, πού δὲν τίς ἐγέννησαν, τὸ ἠθικὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς» καὶ ἐν συνεχείᾳ «ἔρχονται σ' αὐτοὺς ὡς «διαφώτιση» καὶ ἔτοιμη σοφία, γιὰ τοῦτο καὶ τοὺς *ξεθεμελιώνουν* (sic) ἠθικὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν προσωπικότητα τὸν πυρῆνα δηλαδὴ τοῦ ἑαυτοῦ των». Ἀλλὰ τότε ἡ Ἀναγέννησις τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἡ ὁποία ἦλθε πράγματι «ὡς διαφώτιση καὶ ἔτοιμη σοφία», ἔπρεπε νὰ μὴ συγκινήσῃ· καὶ πρὸς τούτοις ἔβλαψε, «ξεθεμέλιωσε ἠθικὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν προσωπικότητα»!!

Σελ. 208. «Ὅμως θὰ ἦταν γελοῖος ἐκεῖνος ὁ ἐπικὸς ποιητὴς πού θὰ ἔλεγε σήμερα ἢ καὶ χθὲς καὶ προχθὲς, ὅτι εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Ὅμηρον, ὅπως καὶ ἐκεῖνος ὁ τραγικὸς πού θὰ ἔλεγε ὅτι εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Σαίξπηρ». Ὡς ἀνυπέρβλητος ἐπικὸς ποιητὴς παρίσταται ὁ Ὅμηρος, ὡς ἀνυπέρβλητος δὲ τραγικὸς ὁ Σαίξπηρ. Ἀλλὰ διατὶ ὁ Σαίξπηρ καὶ ὄχι ὁ Εὐριπίδης ἢ ἄλλος τις Ἕλληνας τραγικός; Μήπως καὶ ἐνταῦθα ὑπερενικήθησαν οἱ Ἕλληνες;

Πλανᾶται ὁ συγγραφεὺς νομίζων ὅτι οἱ λαοὶ ἀνυψοῦνται μόνοι των καὶ ὅτι «κανεῖς ἀπ' ἔξω δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς σώσῃ ἠθικὰ ἢ ἔστω νὰ τοὺς βοηθήσῃ» (σ. 208). Βέβαια ὑπῆρξαν λαοί, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ξένη ἐπί-

δρασις ὑπῆρξε μικρά, ἀλλ' οἱ περισσότεροι λαοὶ ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν ἰσχυροτέρου καὶ ἄνωτέρου πολιτισμοῦ, ὁποῖος εἶναι ἀναντιλέκτως ὁ ἑλληνικός. Δὲν ἐβοηθήθη ἄραγε ἡ Ἀνατολή καὶ ἡ Δύσις ὑπὸ τοῦ ἀθανάτου ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ δὲν ἐσώθησαν ἠθικῶς λαοὶ καὶ ἔθνη ὑπὸ τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ;

Καὶ τὰ κατωτέρω δὲν εἶναι ὀρθά. «Δὲν ἤμποροῦμε ποτὲ νὰ εἰποῦμε, ὅτι ἠθικὰ ὁ ἕνας αἰῶνας ἢ ἡ μία γενεὰ ἐξυπηρετεῖ τὴν ἄλλη, ὅτι δηλαδὴ γίνεται μέσον τοῦ ἄλλου» (σ. 209). Ἀλλὰ τὰ πνευματικά, ἄρα καὶ τὰ ἠθικά, ἐπιτεύγματα μιᾶς γενεᾶς βοηθοῦν τοὺς ἐπιγενεστέρους, ἔστω καὶ ἂν μὴ ἔχουν πάντοτε ὅσῃν ἔπρεπεν ἐπίδρασιν. Βέβαια ἡ ἠθικὴ δὲν μεταδίδεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἀσβεστος ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα γενικῶς καὶ ἀπολύτως νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀνάπτυξις μιᾶς περιόδου δὲν «ἐξυπηρετεῖ» τὴν ἄλλην.

Σελ. 258. «Ὁ ἠθικός νόμος δὲν ἐκφράζει ποτὲ καὶ πού ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ πού δὲν ὑπάρχει καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχη». Ἀλλὰ διατί ὁ ἠθικός νόμος ἀποκλείει τὸ ὑπάρχον καὶ ἀδιαφορεῖ πρὸς αὐτό; Τὸ ἀληθές εἶναι ἄλλο, ὅτι ὁ ἠθικός νόμος ἐκφράζει ὅ,τι πρέπει νὰ κρατῆ, ἀδιάφορον ἂν γίνεται ἢ ὄχι.

Ἐν σελ. 277 κακῶς λέγεται ὅτι ἡ διάνοια «δημιουργεῖ ἐκ τοῦ μηδενός». Οὔτε ἡ διάνοια οὔτε ἄλλο τι, πλὴν τοῦ Θεοῦ, δημιουργεῖ ἐκ τοῦ μηδενός. Ἡ διάνοια διακοσμεῖ ἀπλῶς καὶ τακτοποιεῖ τὴν ὕλην τῆς ἐμπειρίας.

Ἐν σελ. 327. «Ἡ συγκεκριμένη πράξις, ὡς γεγονός, ὡς ἀπλή πραγματικότητα εἶναι κάτι χωριστὸ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἀρχή. Ὡς ἀπλὸ γεγονός, ἡ πράξις εἶναι μέσα στὴ σειρά τῆς αἰτιοκρατίας, ὡς ἀξία ὅμως καὶ ἠθικὸ κατόρθωμα εἶναι μέσα στὸν κόσμον τῆς ἀξιοκρατίας». Ὅχι ὀρθῶς χωρίζεται ἡ αἰτιοκρατία ἀπὸ τῆς ἀξιοκρατίας, ὡς τι διάφορον. Διότι ἡ «αἰτία» τῆς πράξεως κανονίζει καὶ τὴν ὑπαρξιν ἢ ἀπουσίαν τῆς ἀξίας. Ἐὰν π.χ. ἡ αἰτία φιλανθρωποῦ τινὸς δωρεᾶς μου εἶναι ἡ ἐπίδειξις ἢ ἱκανοποίησις φιλαρεσκείας, τότε ἡ πράξις μου δὲν εἶναι ἠθικὴ. Τοῦναντίον, εἶναι ἠθικὴ ἔὰν αἰτία αὐτῆς εἶναι ἡ ἀνιδιωφελὴς καὶ ἀγαθὴ διάθεσις μου ὑπὲρ τῶν ἄλλων. Ἐπειτα καὶ κάτι ἄλλο. Ἄν ἡ πράξις ἔχη «αἰτίαν» καὶ ὑπάγεται εἰς «τὴν σειράν τῆς αἰτιοκρατίας», τότε δὲν εἶναι ἐλευθέρη. Δὲν δύναται νὰ ἔχη «αἰτίαν» κατὰ τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος καὶ συγχρόνως νὰ εἶναι ἐλευθέρη. Αἰτιοκρατία καὶ ἐλευθερία δὲν συμβιβάζονται.

Ἐν σελ. 328 κέξ., 333 κέξ. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ὑποβιβάζεται εἰς αἴτημα, ἔστω καὶ αἰώνιον, εἰς «ἀντικειμενικὸ καὶ αἰώνιον νόημα» (333). Ὁ συγγραφεύς, ὅσον καὶ ἂν ἀγωνίζεται, δὲν δύναται νὰ θραύσῃ τὰ δεσμά

τοῦ ὑποκειμενισμοῦ. Ἄλλὰ πῶς ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι «νόημα», ἀφοῦ ὑπάρχει πέρα πάσης οὐσίας καὶ νοήσεως, ἢ, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, «πέραν ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ καὶ τὸν νοητὸ κόσμον»; Καὶ διατί ἀναμειγνύει ἐδῶ τὴν πλατωνικὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ; Ἡ μήπως φαντάζεται ὅτι καὶ ὁ Πλάτων ἐθεώρει τὴν ἰδέαν ἐκείνην ὡς «αἴτημα», ὡς ἀπλοῦν ἠθικὸν νόμον, ὡς πράττει αὐτός;

Κατὰ παράδοξον τρόπον ὁ ἔρωσ, ἡ συμπάθεια δύο προσώπων διαφοροῦ φύλου παρίσταται ὡς «χάρισμα», «μοῖρα ἐλευθερίας», ὡς «ἀγάπη τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸ ἐσέ», ἐντὸς τῆς ὁποίας «γίνεται μεταξίωση (sic) τῶν ἀξιῶν, δλων τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς!!! (σ. 344) Εἶναι πλὴν ἄλλων περίεργος, διὰ τὸ μὴ εἰπωμεν σκανδαλώδης, ἢ συχνὴ ἐπάνοδος τοῦ λόγου εἰς τὸν ἔρωτα (σελ. 3, 20, 51, 153, 344, 346, 349 κ. ἐξ κ. ἄ.).

Δ'. ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑΙ ΑΝΑΚΡΙΒΕΙΑΙ

Ἐν σελ. 83 ἐξηγεῖται ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ ὕφος τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι σκοτεινόν. «Ὅπως ὁ κόσμος—λέγει—εἶναι ἐνότητα διχασμένη σὲ πολλά... σὲ ἡμέρα καὶ νύχτα, σὲ χειμῶνα καὶ καλοκαῖρι, τὸ ἴδιο εἶναι καὶ ἡ γλῶσσα, τὸ ὕφος τοῦ Ἡρακλείτου προσαρμοσμένο σ' αὐτὴν τὴν διαλεκτικὴν ἀντινομία τοῦ κόσμου... τὸ γλωσσικὸ ὕφος τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι ἀνάλογο μὲ τὸ ὕφος (sic) τοῦ κόσμου, τοῦ σύμπαντος. Ἡ γλῶσσα τοῦ φιλοσόφου συνεταιριάζεται (sic) μὲ τὴν γλῶσσα τοῦ κόσμου»! Τοιοῦτοτρόπως ἡ δυσκολία τῆς γλώσσης τοῦ Ἡρακλείτου ἐρμηνεύεται σαφέστατα; τὸ ὕφος τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι ἀνάλογον μὲ τὸ ὕφος τοῦ κόσμου (ἔχει λοιπὸν καὶ ὁ κόσμος ὕφος). Καὶ ἐπειδὴ, φαίνεται, τὸ ὕφος τοῦ κόσμου εἶναι στρυφνόν, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὕφος τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι ἐπίσης στρυφνόν! Πρόκειται, φαίνεται, περὶ ὁμοιοπαθείας ἢ συμπαθείας! Ὁ κόσμος ἔχει «διαλεκτικὴν ἀντινομία (!)», ἡμέραν καὶ νύκτα, χειμῶνα καὶ θέρος. Κατὰ συμπάθειαν λοιπὸν καὶ τὸ ὕφος τοῦ φιλοσόφου ἀπέκτησε «διαλεκτικὴν ἀντινομία» καὶ οὕτω πως... ἀπέκτησε δυσκολίαν. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἀφοῦ τὸ ὕφος τοῦ Ἡρακλείτου «συνεταιριάζεται μὲ τὴν γλῶσσαν τοῦ κόσμου», ἔπεται ὅτι ἔπρεπε καὶ αὐτὸ νὰ εἶναι, ὅπως ἡ γλῶσσα τοῦ κόσμου, δύσκολο!! Ἡ δυσκολία ἄρα τοῦ φιλοσόφου ὀφείλεται εἰς τὴν «γλῶσσα τοῦ κόσμου» (πταίει ἢ κακογλωσσιὰ τοῦ κόσμου) ὅπερ ἔδει δεῖξαι!.

Ἐν σελ. 84. «Ὁ κόσμος εἶναι κᾶτι ποῦ δὲν θέλει καὶ θέλει τὸ ὄνομα τοῦ Διός, «οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηνὸς ὄνομα». Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ

γλώσσα πρέπει νὰ ἀνακαλῆ τοὺς ὁρισμούς της»!! Ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος εἶπε «οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηνὸς ὄνομα». Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ κόσμος «εἶναι κᾶτι ποὺ δὲν θέλει», δηλαδὴ τί; καὶ «θέλει τὸ ὄνομα τοῦ Διός». . . Τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι «ἡ γλώσσα πρέπει νὰ μπορῆ νὰ ἀνακαλῆ τοὺς ὁρισμούς της»!! Τὸ χωρίον ἠρμηνεύθη καὶ δὲν ἔμεινεν οὐδεμία ἀσάφεια. Ναὶ μὲν εἶναι στρυφνὴ καὶ δυσνόητος ἡ γλώσσα τοῦ Ἡρακλείτου, ἀλλ' ἡ εὐστοχος ἐξήγησις ἐφυγάδευσε τὰς δυσκολίας καὶ ὁ βαθὺς ἐκεῖνος φιλόσοφος κατενοήθη τελείως. . .

Ἐν σελ. 76 λέγεται ὅτι «τὸ τέρμα τῆς γνώσεως εἶναι ἀνεπίτευκτο» καὶ «πρὸς τὸ τέρμα καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν ὁ δρόμος τῆς γνώσεως εἶναι ἀπειρος» εἶναι ἓνας καὶ ὁ ἴδιος μὲ διπλὴ κατεύθυνση, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Ἡράκλειτος . . . «ὁδὸς ἄνω καὶ κάτω μία καὶ ἡ αὐτή». Ἐὰν δυνηθῆ τις νὰ ἐννοήσῃ ταῦτα καὶ τὰ ἐν συνεχείᾳ λεγόμενα, τότε δὲν θὰ δυσκολευθῆ νὰ λύσῃ καὶ τὸ αἰνίγμα τῆς Σφιγγός· θὰ ἀποδειχθῆ καλύτερος τοῦ Οἰδίποδος. Καὶ κᾶτι ἄλλο· ἂν ἡ γνώσις ἔχῃ καὶ ἀρχὴν καὶ τέλος (τέρμα), τότε διατί ὁ δρόμος της, εἶναι «ἀπειρος». Ἄν δὲ ὁ συγγραφεὺς φαντάζεται ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἐφρόνει ὅτι «τὸ τέρμα τῆς γνώσεως εἶναι ἀνεπίτευκτο», πλανᾶται· διότι τότε ὁ βαθὺς ἐκεῖνος φιλόσοφος δὲν θὰ ἦτο—ὅπως ἦτο—δογματικὸς ἀλλὰ σκεπτικὸς· τοιοῦτος ὅμως δὲν ἦτο οὐδαμῶς, ὡς μαρτυρεῖ αὐτὸ τοῦτο τὸ σύστημά του.

Ἐν σελ. 71 ὑποβάλλεται εἰς τὸν Πλάτωνα ἡ ἐννοια, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἰδέα «δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ γίνῃ ἀπόλυτο κτῆμα» τοῦ λόγου, τοῦ νοῦ. Ἀλλὰ τοιοῦτόν τι σκεπτικὸν διανόημα εἶναι μακρὰν, πολὺ μακρὰν, τοῦ θείου φιλοσόφου· δὲν συνάγεται ἀπὸ τὰ κείμενα ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ἀέρα, εἶναι κενὸν φαντασιοκόπημα. Πᾶν τοῦναντίον διδάσκει ὁ μέγας ἐκεῖνος φιλόσοφος ἐν τῇ περὶ γνώσεως θεωρίᾳ του. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ κατάλληλος τόπος νὰ δείξωμεν τί ἀποφαίνεται ὁ Πλάτων καὶ πῶς διδάσκει τὰ ἐναντία ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ὑποβάλλονται εἰς αὐτὸν ἐκ παρανοήσεως.

Πολὺ ἐσφαλμένη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ συγγραφέως περὶ τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν. Ἴδου τί λέγει ἐν σελ. 89. «Ὁ φιλόσοφος θέλει νὰ ὑψώσῃ τὴν ἐννοίαν τῆς λέξεως (sic) σὲ ἀπόλυτη ὀριστικότητα. Ζητάει τὸ νόημα καθ' ἑαυτό, τὸ αἰώνιο πλήρωμα τοῦ νοῦ. Τοῦτο εἶναι ἡ «ἰδέα». Ὡστε ἰδέα εἶναι «τὸ νόημα καθ' ἑαυτό»! Ἀλλ' αὐτὰ διδάσκει ὁ Πλάτων;! Βέβαια ἡ ψυχὴ γεννᾷ ἢ, ἀκριβέστερον εἶπεῖν, ἀνακαλεῖ τὸ νόημα, τὴν Ἰδέαν ὡς ἐννοίαν, ἀλλ' ὄχι τὴν Ἰδέαν ὡς οὐσίαν. Διότι ἡ οὐσία, ἡ Ἰδέα ὡς οὐσία, ὑπάρχει ἔξω τῆς ψυχῆς, καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀνεξάρτητος. Τὴν δεινὴν ταύτην σύγχυσιν διέπραξαν πολλοὶ καὶ μάλιστα οἱ Νεοκαντιανοί, παρανοοῦντες καὶ διαστρέφοντες τὴν

πλατωνικήν φιλοσοφίαν. Τὴν σύγχυσιν ταύτην δυστυχῶς ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ συγγραφεὺς.

Ἐν σελ. 220 λέγεται ὅτι ἡ «ἰδέα τοῦ ἐξελίσεσθαι» εἶναι παλαιὰ καὶ ἀπαντᾷ κατὰ πρῶτον εἰς τὸν Ἡράκλειτον. Ἄλλ' εἶναι γνωστὸν εἰς τοὺς γνωρίζοντας ὀλίγην φιλοσοφίαν ὅτι εἰσηγητὴς τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως καὶ ἐπομένως πρόδρομος τοῦ Δαρβίνου εἶναι Ἄναξιμανδρος ὁ Μιλήσιος διὰ τῆς πολυθρουλήτου θεωρίας του περὶ ζώων καὶ ἀνθρώπων. Ὁ συγγραφεὺς μνημονεύει εἰς τὴν ἐπομένην σελίδα καὶ τὸν Ἄναξιμανδρον ἀλλὰ φαντάζεται, ὡς φαίνεται, ὅτι οὗτος εἶναι νεώτερος τοῦ Ἡρακλείτου διότι ἄλλως δὲν θὰ ἔλεγε «τὴν εὕρισκομε (τ. ἔ. τὴν ἰδέαν τῆς ἐξελίξεως) πρῶτα στὸν Ἡράκλειτο».

Ὡσαύτως ἐσφαλμένα εἶναι τὰ ἐν σελ. 221 ἐκτιθέμενα «Ἡ παλαιὰ αὐτὴ ἔννοια τῆς καταγωγῆς τοῦ κόσμου καὶ πρὸ παντὸς τῶν εἰδῶν τῆς ζωῆς κρατήθηκε (sic) ἀργότερα καὶ ἀπὸ τοὺς Στωϊκοὺς, οἱ ὅποιοι διδάσκουν μίαν ἀτερμάτιστην ἐξέλιξιν κόσμων». Ἄλλ' οἱ Στωϊκοὶ δὲν ἐδίδασκον ἐξέλιξιν τῶν εἰδῶν ἀλλ' ἀπλῶς ἐναλλαγὴν, μετάβασιν τῶν ὑλικῶν μορίων εἰς ἄλληλα καὶ διαδοχὴν (ὄχι ἐξέλιξιν) κόσμων. Προφανῶς πρόκειται ἐδῶ περὶ συγχύσεως πραγμάτων.

Καὶ πάλιν ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία. Κακῶς παρίσταται καὶ ἐν σελ. 265 ὁ Πλάτων ὡς σκεπτικὸς, παραδεχόμενος ὅτι «καμμιά ἐπιστήμη δὲν φθάνει στὴν πρωταρχὴ (sic) τῶν πραγμάτων ἢ στὴν πρωταρχὴ τοῦ κόσμου». Ἄλλ' ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ παραδέχεται ὅτι ὁ νοῦς, ὁ λόγος, ἡ ἐπιστήμη ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὰς Ἰδέας, αἱ ὅποιαι συνοψίζονται εἰς τὴν Ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ. Πῶς λοιπὸν ἡ ἐπιστήμη δὲν φθάνει «στὴν πρωταρχὴ τοῦ κόσμου»; Ἄλλος ὁ λόγος ὅτι καὶ ἀπὸ τοῦ μεγάλου τούτου φιλοσόφου δὲν λείπουν μυστικὰ τινὰ στοιχεῖα.

Ἐν σελ. 287 ἐξαίρεται μίαν δῆθεν διαφορὰ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἀριστοτέλης, λέγει, μετετόπισε τὸ πρόβλημα «ἀπὸ τὴν καθαρὴν ἀξία τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ἀπόλυτην ἐλευθερίαν, ὅπου τὸ τοποθέτησε ὁ Πλάτων, στὴν εὐδαιμονίαν τῆς ζωῆς», ἐπομένως παρ' ἐκείνῳ «ἡ ἀρετὴ χάνει τὴν πρωταρχικὴν τῆς σημασίαν πού εἶχε στὸν Πλάτωνα». Τὰ διδάγματα ταῦτα πολὺ ἀπέχουν τῆς ἀληθείας. Διότι κατ' ἀμφοτέρους ἐκείνους τοὺς μεγάλους φιλοσόφους σκοπὸς πάσης ἐνεργείας εἶναι ἡ ἀπόκτησις τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ, ἢτοι τῆς εὐδαιμονίας (ἀντίληψις καθαρῶς ἑλληνικῆ). Τὴν εὐδαιμονίαν δὲ παρέχει ἡ ἀρετὴ. Ἀμφότεροι δηλαδὴ ἐθεώρουν τὴν εὐδαιμονίαν ὡς ὑψίστον σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπίστευον, ὀρθῶς, ὅτι μέσον πρὸς τοῦτο

ἀπαραίτητον εἶναι ἢ ἀρετή. Τόσον δὲ στενῶς συνῆπτον ἀρετὴν καὶ εὐδαιμονίαν, ὥστε ἀπεφαίνοντο ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀσκῇ τὴν ἀρετὴν χάριν τῆς ἀρετῆς, ἢ δ' εὐδαιμονία ἐπακολουθεῖ ἀφ' ἑαυτῆς, ὅπως ἢ σκιά τὸ σῶμα. Δὲν χάνει λοιπὸν ἢ ἀρετὴ παρ' Ἀριστοτέλει καμμίαν σημασίαν, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον «τὴν πρωταρχικὴν τῆς σημασίαν», ὅπως κακῶς λέγει ὁ συγγραφεύς. Τοῦναντίον μάλιστα τόσον πολὺ ἐξαίρει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀρετὴν, ὥστε ἢ Ἠθικὴ αὐτοῦ ἐμφανίζεται αὐτόχρημα ὡς ἀρετολογία.

Ἐν σ. 282. «ἐνῶ ὁ πρῶτος (ὁ Ἀρίστιππος) ἐξυμνεῖ κάθε ἡδονή, καὶ τὴν θεωρεῖ θετικὴ καὶ μοναδικὴ ἀξία τῆς ζωῆς, τοῦναντίον ὁ Θεόδωρος περιορίζει τὴν ἀπόλυτη ἀξία τῆς ἡδονῆς καὶ τὴν ἐκτιμᾷ εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῆς». Ἄλλ' ὁ Ἀρίστιππος δὲν ἐξυμνεῖ «κάθε ἡδονή». Τοῦτο οὔτε καθ' ἑαυτὸ εἶναι ἀληθὲς οὔτε σύμφωνον ἄλλως πρὸς τὰ λεγόμενα ἄνωτέρω ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως. Ὁ Ἀρίστιππος ἐπρέσβευεν ὅτι «τὸ κρατεῖν καὶ μὴ ἠττάσθαι ἡδονῶν ἀριστον, οὐ τὸ μὴ χρῆσθαι». Ὁ δὲ Θεόδωρος προετίμα ἀντὶ τῶν ἡδονῶν τὴν εὐθυμον τῆς ψυχῆς διάθεσιν (χαράν)¹.

Σελ. 290. «Ἡ Στοὰ εἶναι πολὺ μακρὰ ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα ἠθικὰ προβλήματα». Τὸ πρᾶγμα, γενικῶς καὶ ἀορίστως λεγόμενον, δὲν εἶναι ἀκριβές. Βέβαια τοιαύτην ἐντύπωσιν προξενοῦν αἱ ἀυστηραὶ ἀρχαὶ τοῦ Ζήνωνος· ἀλλ' αὗται ταχέως μετριασθεῖσαι ἤλθον εἰς σχέσιν πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον. Ὁ σοφὸς τῶν Στωϊκῶν εἶναι κοινωνικός, συνιστᾷ τὸν γάμον καὶ ἐξαίρει τὴν φιλίαν. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι οἱ Στωϊκοὶ ἠσχολοῦντο προθύμως μὲ ζητήματα τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ ἐμόρφωσαν ὑπερόχους χαρακτῆρας. Τὰ διδάγματα μάλιστα τῶν κατόπιν Στωϊκῶν δεικνύουν ὅτι ἢ Στοὰ ἦτο πολὺ πλησίον, καὶ ὄχι «πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα ἠθικὰ προβλήματα».

Ἐν σελ. 292 κ. ἐξ. μνημονεύονται ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ νεωτέρου «ἡδονισμοῦ» ὁ Σπινόζας καὶ ὁ Bentham. Ἄλλ' οἱ καταλέγοντες τὸν Σπινόζαν εἰς τοὺς ἡδονικοὺς εἶναι μακρὰν τῆς ἀληθείας, διότι ἢ Ἠθικὴ τοῦ φιλοσόφου τούτου ὁμοιάζει πλεῖστον μὲ τὴν στωϊκὴν ἠθικὴν. Ἄν δὲ ἐνιαχοῦ τονίζεται ὑπ' αὐτοῦ ἢ ἡδονὴ ὡς ὑπηρετοῦσα εἰς τὴν ζωὴν, δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήττῃ καὶ ὄντως δὲν ἐκπλήττει τὸν ἐνθυμούμενον τὴν περὶ φύσεως τοῦ ἀνθρώπου θεωρίαν τοῦ Σπινόζα. Ἐν γένει ὅμως ἢ Ἠθικὴ τοῦ μεγάλου ἐκείνου φιλοσόφου, ὅπως καὶ ἢ ὄντολογία αὐτοῦ, εἶναι πνευματοκρατικὴ, ὄχι, πρὸς θεοῦ, ὑλιστικὴ. Πράγματι νεώτεροι «ἡδονισταὶ» εἶναι πάμπολλοι καὶ ὄχι μόνον ὁ Bentham. Διατί λησμονοῦνται οἱ Γάλλοι ὑλι-

¹ Διογ. Λαέρτ. 2, 75. 97 κ. ἐξ.

σταί, οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑγγλων φιλοσόφων τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἄλλοι πολλοὶ νεώτεροι;

Ἐν σελ. 33 ὁ συγγραφεὺς ὑποβάλλει εἰς τοὺς Ἑγγλους ἐμπειρικοὺς φιλοσόφους πράγματα ἀνακριβῆ καὶ ἄτοπα. Λέγει δηλαδὴ ὅτι κατ' ἐκεῖνους «τὸ πράσινο χρῶμα, παραδείγματος χάριν, δὲν εἶναι ἀντικειμενικὴ κατάστασις τῶν φύλλων τοῦ δένδρου, ἀλλὰ ἰδιότητα ποὺ γεννιέται μέσα στὰ αἰσθητήρια ὄργανα, δηλαδὴ τὰ μάτια!» Ἀλλὰ τοιαῦτα πράγματα δὲν ἔλεγον ἐκεῖνοι· δὲν ἔλεγον ὅτι ἡ ἰδιότης ἢ τὸ αἶσθημα «γεννιέται μέσα στὸ αἰσθητήριον». Ἀλλὰ ἐδίδασκον ἐκεῖνοι. Τὰ αἰσθητήρια—ἔλεγον—ἐρεθιζόμενα ὑπὸ τῶν ἔξω πραγμάτων διαβιβάζουν τοὺς ἐρεθισμοὺς διὰ τῶν ζωϊκῶν πνευμάτων εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ὅπου οὗτοι (οἱ ἐρεθισμοὶ) μεταποιοῦνται εἰς αἰσθήματα. Τὰ αἰσθήματα δηλαδὴ (ἐδίδασκον ὀρθῶς) γεννῶνται εἰς τὴν ψυχὴν (καὶ ὄχι εἰς τὰ «μάτια»!!) Ἄλλο ζήτημα εἶναι τὸ ὅτι παρεδέχοντο ὅτι αἱ ἰδιότητες αἱ οὕτω γινόμεναι εἶναι ὑποκειμενικαί. Διαστρέφει λοιπὸν καὶ ἐδῶ ὁ συγγραφεὺς ὅσα οἱ Ἑγγλοι ἐδίδασκον ὀρθῶς.

Ἐπικρίνων (ἐν σελ. 240) ὁ συγγραφεὺς τὸν Σπένσερ παρατηρεῖ ὅτι οὗτος δεχόμενος τὸ φαινόμενον τῆς αὐτοθυσίας διαπραττει «ἀδικαιολόγητον πῆδημα τῆς λογικῆς». Λησμονεῖ ὅμως ὁ συγγραφεὺς μας ὅτι κατὰ τὸν Σπένσερ, ὅπως καὶ κατὰ τὸν Δαρβῖνον, ἡ διατήρησις τοῦ γένους καταλέγεται ὡσαύτως εἰς τὰ ἔνστικτα, ὡς ἡ αὐτοσυντηρησις. Εἶναι ἄρα κατ' αὐτοὺς ἡ «αὐτοθυσία, τόσον λογικὸν ὅσον καὶ ἡ «αὐτοσυντηρησις»· ἀμφοτέρω εἶναι ἔνστικτα ἰσχύοντα παρ' ἀλλήλα (ὄρα ἄλλως ὅσα αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς λέγει ἐν σελ. 231).

Ε'. ΔΥΣΝΟΗΤΑ ἢ ΑΔΙΑΝΟΗΤΑ, ΠΛΗΜΜΕΛΗ ἢ ΠΑΡΑΔΟΞΑ

Σελ. 49. «Ἀλλὰ καὶ ἂν τὸ ἔργο τὸ ἴδιο χαθῆ, καὶ πάλιν ἡ ἀθανασία τῆς στιγμῆς ἔχει ἀποκτηθῆ. Καὶ ἡ ἀθανασία αὐτὴ τῆς στιγμῆς ἔρχεται ἀπὸ τὸ αἰώνιο νόημα ποὺ πραγματώνει τὸ ἔργο τῆς τέχνης». Ἄν τὸ ἔργον χαθῆ, πῶς ἀπεκτήθη καὶ θὰ μένη ἡ ἀθανασία τῆς στιγμῆς; Πῶς θὰ νοηθῆ ἡ «ἀθανασία τῆς στιγμῆς»; Τί δηλοῦν ταῦτα;

Σελ. 50. «Μὲ τὴ μορφῇ αὐτῇ τοῦ ἀρχαϊκοῦ Ἀπόλλωνος... φανερῶνται ἓνας ἀρχέτυπος (!!) ὁμορφιάς τοῦ θείου καὶ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ πνεύματος».

Σελ. 64. «Καὶ ὅλα πάλιν αὐτά, ἐπειδὴ εἶναι ἀνερμάτιστα ἀπὸ μέσα τους,

ὁδηγοῦν τὴν ψυχὴν πρὸς τὴν ἔλξιν τῆς, πρὸς τὸ ἄλμα, ἐκεῖνο, ὅπου τείνει νὰ ἐνωθῇ μόνον μὲ τὸ συναίσθημα ἢ τοῦλάχιστον νὰ φθάσῃ στὸ συνεγγισμὸ μὲ τὸ πᾶν.»!!! Ὅποιος εἶναι μάντις, ἄς τὰ ἐξηγήσῃ.

Σελ. 66. «Εἶναι δηλαδὴ οἱ ἰδέες τὰ μεγάλα ἰδώματα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ζωῆς». Δηλαδή; Οὐδεὶς εἶπε ποτὲ ἰδωμα. Τί τάχα σημαίνει ὅτι αἱ ἰδέαι εἶναι «ἰδώματα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ζωῆς; Τοιαῦτα δὲν εἶπεν οὔτε αὐτὸς ὁ λοξίας Ἀπόλλων καὶ ἔχουν χρεῖαν δεινοῦ μάντεως, τοῦ Κάλχα ἢ ἄλλου τινὸς μυστιπόλου.

Σελ. 74 ἐξ. «Τὰ ἐσωτερικὰ βήματα τοῦ νοῦ ἀπὸ τὸ ἓνα σημεῖο στὸ ἄλλο, αὐτὰ θέτουν τὸ εἶναι μαζί τους». Ὁ νοῦς βηματίζει καὶ τὰ βήματα αὐτὰ τοῦ νοῦ θέτουν τὸ εἶναι μαζί τους! Καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθοῦν τὰ ἐπόμενα. «Στὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ εἶναι ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῶν κρίσεων τοῦ νοῦ, δηλαδὴ τὸ νόημα ποὺ ἔχει ὁποιαδήποτε ἐπιστημονικὴ κρίσις εἶναι ταυτόσημο μὲ ὅ,τι ὑπάρχει». Τὰ τελευταῖα ταῦτα εἶναι ἐπεξηγήσεις, διότι εἰσάγονται μὲ τὸ «δηλαδή»· δυστυχῶς ὅμως δὲν διασαφοῦν ἀλλ' ἐπισκοτίζουν τὰ προηγούμενα, τὰ ὅποια εἶναι ὄχι ὀλιγώτερον ἀκατάληπτα. Τοῦτο μόνον ὑποδηλοῦται ὅτι ὁ νοῦς παράγει τὸ εἶναι, τὴν ὑπαρξίν· ὅτι ἄνευ νοήσεως δὲν θὰ ὑπῆρχεν εἶναι· ὅτι δηλαδὴ τὰ ὄντα, ἢ ὑπαρξεις, τὰ πράγματα παράγει ὁ νοῦς· αὐτὸ λέγεται «ἰδεαλισμὸς», ὀρθότερον ὅμως θὰ ὠνομάζετο ἄκρατος ἢ ἀφόρητος ὑποκειμενισμὸς.

Σελ. 75. «Ὁ λόγος δὲν πλανεῦται μὲ τὴ μαγείαν καὶ τὴ μέθη τῆς ψυχῆς γιὰ τὸ ἀπόλυτο. Τοῦτο πάλιν σημαίνει ὅτι ὁ λόγος δὲν ἀφαιρεῖ παρὰ τόσο μόνον ὅσο ἐπιτρέπει καὶ σηκώνει ἢ συγκεκριμένη ἔννοια καὶ ἢ συγκεκριμένη λογικὴ στιγμή». Ἐχομεν κατὰ καιροῦς ἀναγνώσει ἄρκετὰ φιλοσοφικὰ ἔργα καὶ ἀπεκτήσαμεν κάποιαν φιλοσοφικὴν προπαιδείαν. Ἀλλὰ μόλα ταῦτα ὁμολογοῦμεν ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν τὰ ἄνωτέρω, ὅσον καὶ ἂν τὰ ἐμελετήσαμεν πολλάκις καὶ μετὰ προσοχῆς. Ἴσως τὰ καταλάβουν ἄλλοι μὲ περισσοτέραν προπαρασκευὴν ἢ εἰδικοί φιλόσοφοι. Τὸ εὐχόμεθα καὶ θὰ τοὺς ζηλεύωμεν, διότι ἡμεῖς τοῦλάχιστον ἀδυνατοῦμεν νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τόσον ὑψηλὴν φιλοσοφίαν.

«Σελ. 77. «Τὸ ἄγνωστο εἶναι ἐξ ἄλλου τὰ ἀνοικτὰ προβλήματα τῆς γνώσεως»!

Σελ. 79. «Δίχως λοιπὸν τὴν ψυχὴν... δὲν θὰ ὑπῆρχε οὔτε ὁ ἓνας οὔτε ὁ ἄλλος κόσμος»!! Ἐπαναλαμβάνεται διὰ χιλιοστὴν φορὰν ὁ ἀλλόκοτος ὑποκειμενισμὸς· ἢ ψυχὴ δημιουργεῖ τὸν κόσμον, τοὺς κόσμους. Δημιουργὸς τῶν πάντων δὲν εἶναι ὁ θεὸς ἀλλ' ἢ συνείδησις, ὁ νοῦς, τὸ Ἐγώ.

Κόσμος ἔξ ἀντικειμένου δὲν ὑπάρχει· ὁ λεγόμενος κόσμος εἶναι ἔργον τοῦ ὑποκειμένου, τοῦ Ἐγώ!! Αὐτὰ τὰ παράδοξα ἔλέγοντο κατὰ κόρον ἄλλοτε. Δυστυχῶς ἀναμασσῶνται καὶ σήμερον ἀκόμη· εὐτυχῶς ὅμως ἀπὸ ἐλαχίστους. Τὸ λυπηρὸν καὶ εἰς ἔπακρον θλιβερὸν εἶναι ὅτι μὲ τοιαύτας παραδοξολογίας διαστρεβλοῦται καὶ σήμερον ἡ διάνοια τῶν ἀτυχῶν φοιτητῶν, ἀφοῦ καθηγητῆς των διδάσκει τοιαῦτα πράγματα.

Σελ. 93. «Ἄλλὰ τὸ μέτρο εἶναι ὅτι καὶ τὸ πνεῦμα δὲν ὑπάρχει δίχως τῆ ζωῆ ἢ ὅποια τὸ ὑπηρετεῖ». Καὶ ἐν συνεχείᾳ· «ἂν ἦταν ὁ ἄνθρωπος νὰ ζῆ ὅπως ὅλα τὰλλα φυτὰ καὶ ζῶα, θὰ ἦταν τότε ἓνας ἀνήκουστος πόνος, μιὰ ἀσύνειδη (sic) τραγωδία». Σχῆμα ὀξύμωρον· ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε συνείδησιν, δὲν θὰ ὑπῆρχε «ἀσύνειδη» τραγωδία, διότι θὰ ὁμοιάζε πρὸς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, τὰ ὅποια δὲν ἔχουν βέβαια ἐπίγνωσιν τῆς τραγωδίας.

Σελ. 94. «Τὸ πνεῦμα, καθὼς ἀνακύπτει μέσα ἀπὸ τὴν ἀγνωσία (sic) καὶ ἀπὸ τὸ ἀπρόσωπο τῆς φύσης, συλλαβαίνει τὸν ἑαυτό του, θέλει νὰ ἐλευθερωθῆ καὶ νὰ ἰδῆ ἀπὸ τὴ σκοπιά του καὶ τὴν ἴδια τὴ φύση»!

Σελ. 99. «Γιὰ τοῦτο καὶ θρησκεία δὲν διδάσκεται οὔτε ἐλέγχεται λογικά». Ἡ θρησκεία ὅμως δὲν εἶναι προῖον μόνον τοῦ συναισθήματος, ὅπως ἐφραντάσθησαν πολλοὶ καὶ πιστεύει ὁ συγγραφεὺς μας· ἡ θρησκεία εἶναι ἀπαίτησις καὶ τοῦ συναισθήματος καὶ τοῦ λογικοῦ. Τὴν θρησκείαν δὲν τὴν συναισθιανόμεθα μόνον ἀλλὰ καὶ τὴν ἐννοοῦμεν· διότι δὲν καλύπτει μίαν περιοχὴν ἀλλ' ὅλην τὴν ὑπαρξίν μας. Διὰ ταῦτα ἀληθεύει τὸ ἐναντίον ἐκείνων, ὅσα λέγει ὁ συγγραφεὺς, τουτέστιν ἡ θρησκεία καὶ διδάσκεται καὶ ἐννοεῖται λογικά». Δύνανται νὰ προσαχθῶσι καὶ προσάγονται ἀποδείξεις λογικαὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως Θεοῦ. Δὲν θὰ περιορισθῶμεν βέβαια εἰς τὸν Kant καὶ δὲν θὰ ὀρκισθῶμεν εἰς τὴν αὐθεντίαν του.

Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι ὄχι ὀλιγώτερον ἐσφαλμένα εἶναι καὶ τὰ ἀνωτέρω (σελ. 98) λεγόμενα «Ἐπίσης ἡ θρησκεία σιωπᾷ, κι' αὐτὸ εἶναι ἀληθινὴ θρησκεία, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία, εἶναι λόγος, ὁμιλεῖ». Ὁ συγγραφεὺς θέλει θρησκείαν βωβὴν καὶ ἄλαλον. Ἄφερσιμ.

Σελ. 104. «Ἡ ἠθικὴ δὲν διδάσκει ποτὲ τί πρέπει νὰ πράξω». Ἄλλὰ καὶ ἂν ἐκφέρῃ ἡ ἠθικὴ γενικὰ παραγγέλματα, διδάσκει πάντως, ἔστω καὶ ἐμμέσως, τί πρέπει τώρα νὰ πράξω. Ἄν λέγῃ π.χ. γενικῶς «αἱ πράξεις σου πρέπει νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ δύνανται νὰ χρησιμεύουν ὡς γενικὴ νομοθεσία» (Kant), μὲ αὐτὸ ἄραγε δὲν ἀπαιτεῖ ὅπως τώρα μὴ ἀδικήσω; Βέβαια ἀπαιτεῖ· διότι ἡ ἀδικία ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἀρχήν, τὴν γενικὴν ἐκείνην ἀρχήν τῆς ἠθικῆς. Ἄν ἡ ἠθικὴ δὲν ἐδίδασκε «ποτὲ τί πρέπει

τώρα νὰ πράξω», θὰ ἦτο ἄνωφελής καὶ περιττή, θὰ ἦτο δὲ περιττὸν νὰ ἀπασχολῆ καὶ ὁ συγγραφεὺς ἡμᾶς μὲ τὸ βιβλίον του.

Σελ. 147. «Τὸ χρέος ὡς ἠθικὴ συνείδησις παρακολουθεῖ τὴ γέννηση καὶ τὴν ἀνάδειξη τῆς θρησκείας μέσα στὴν ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου». Δυσνόητα. Καὶ ἔτι μᾶλλον τὰ «ἐπίθεση καὶ προσβολὴ ποὺ γίνεται ἀπὸ ἄλλες πλευρὲς πρὸς τὴν ἱερὴ πεποίθησι μέσα στὶς καρδιὰς τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ ἀγαθὸν ποὺ αἰσθάνονται οἱ ἀνθρώποι ὅτι κρύβουν μέσα στὸ στήθος τους» (σ. 109). Ὁ ἐννοῶν ταῦτα σημαίνει ὅτι εἶναι καρδιογνώστης καὶ καλὸς μάντις.

Σελ. 109. «Ὁ αὐτοσκοπὸς δὲν εἶναι τὸ ἔργο ἀλλ' ἡ ἀλήθεια. Τὸ ἔργο εἶναι ἀπλή ἀφετηρία, ἔστω καὶ ὅταν ἡ ἠθικὴ του ἀξία εἶναι θετικὴ». Ταῦτα εἶναι τόσον ἀσαφῆ ὅσον καὶ περίεργα. Αὐτόθι «Ἄν ὅμως εἶναι εὐκόλο νὰ σκεφθῆ κανεὶς «μαζικά», εἶναι ἀπὸ τᾶλλο μέρος δύσκολο νὰ σκεφθῆ κανεὶς, ὅπως σκέφθησαν ὅσοι πέρασαν μὲ τὸ νοῦ τους καὶ τὴ φρόνησή τους πάνω ἀπὸ τὴ «μαζικότητα» τῆς ζωῆς»!!

Σελ. 112 κ.ἐξ. «Ἄν γιὰ τὴν γνώση ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἀρχὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, γιὰ τὴν πράξη εἶναι προσωπικότητα, δηλαδὴ ἔδρα τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς». Ὅμως ἡ ἔδρα αὕτη δὲν εἶναι ταυτόσημη μὲ τὶς ἀντικειμενικὲς ἀξίες». Ἄς προσέξῃ ὁ ἀναγνώστης τὰ ὑπογραμμιζόμενα καὶ εὐκόλως θὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀντίφρασιν.

Σελ. 117. «Ὅλη ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων καταξιώνεται καὶ καθορίζεται ἀπὸ νοήματα».

Σελ. 126. «Ἄλλὰ καὶ ἡ συγκεκριμένη, ἀτομικὴ, εὐσέβεια τοῦ Χριστιανοῦ τῆς ἀνατολικῆς, ἑλληνικῆς ἐκκλησίας διασπάει κάθε τόσο τὸ δογματικὸ καὶ στερεότυπο κιγκλίδωμα τῆς ἐννοιολογίας, ὅπου μέσα ἔχει περιφραχθῆ τὸ βίωμα καὶ τὸ γεγονὸς τῆς παρουσίας τοῦ θεοῦ»!

Σελ. 126 κ.ἐξ. «Ἀντίθετα ἡ κατεύθυνση πρὸς τὸ μέλλον καὶ μάλιστα πρὸς τὸ ἔσχατο τέλος τῆς ἱστορίας, ἡ ἔσχατολογία, ἀπλώνει σὲ ἱστορικὴ ἔκταση καὶ διαλεκτικὴ τὸ θεϊκὸ γίγνεσθαι». Ἐμοχθήσαμεν καὶ ἰδρώσαμεν διὰ νὰ μαντεύσωμεν τί σημαίνουν ταῦτα· ἀλλ', ὁμολογοῦμεν, δὲν τὸ κατωρθώσαμεν. Ἴσως ἄλλοι εἶναι εὐτυχέστεροι ἡμῶν.

Σελ. 130. «Οἱ κοσμικὲς ὅμως δυνάμεις ἦσαν ἀδύνατον νὰ κρατηθοῦν, γιὰτὶ ἦσαν κι' αὐτὲς δυνάμεις δημιουργικὲς, ἔστω ὡς δαιμονικὲς, καὶ εἶναι αὐτὲς, ποὺ ἐπεκράτησαν μὲ τὴν Ἀναγέννηση στὴ Δύση».

Σελ. 143. «Πράγματι, ἡ προσωπικότητα εἶναι ποῦ γεννάει καὶ τὴν ἰδέα...». Πολλάκις τὸ ἠκούσαμεν αὐτό, ὅτι αἱ ἰδέαι εἶναι ἔργα καὶ γεννήματα τῶν προσώπων· καὶ φυσικά, ὅσα πρόσωπα, τόσαι καὶ ἰδέαι.

Σελ. 162. «Τὰ ἠθικὰ αἰτήματα... δὲν στηρίζονται στὴν ὁμοιότητα τὴν ψυχικὴ τῶν ἀνθρώπων, γιατί καὶ τότε θὰ ἔχαναν τὸ γενικὸ καὶ ἀπόλυτο κῦρος τους». Ἀκατανόητα. Ἐπ' ἴσης καὶ τὰ κατωτέρω «Εἰδοποιεῖται ἡ ζωὴ μὲ τὸ συναίσθημα, εὐχάριστο ἢ δυσάρεστο, ὄχι γιὰ τὸ καλὸ ἢ τὸ κακὸ ἀλλὰ γιὰ τὸ ὠφέλιμο ἢ τὸ ἐπιζήμιο γιὰ τὴν ὑπαρξή της».

Σελ. 169. «Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ποῦ ὑψώνεται τὸ ἀξίωμα ἀνθρώπου μέσα μας, χωρίζομαστε σὲ ἀντινομίες»!!

Σελ. 172. «Τοῦτο ἀκριβῶς χωρίζει τὴν ἀποκάλυψη ἀπὸ τὴν ἠθικὴ, ὅτι ἡ πρώτη θέτει καὶ τὴν ἁμαρτία καὶ τὴ λύτρωση ὡς μοναδικὰ καὶ ἀμετακίνητα, ἐνῶ ἡ δεύτερη θεωρεῖ καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο ὡς ἐνδεχόμενα. Ἡ πλάνη καὶ ἡ ἐλευθερία εἶναι μεγέθη μειούμενα καὶ ἀξανόμενα, δὲν εἶναι ἀπ' ἀρχῆς ἀμετακίνητα, ὅπως εἶναι ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ λύτρωση». Μὴ δυνάμενοι νὰ ἐννοήσωμεν ταῦτα (ἢ ὑπογράμμισις εἶναι ἰδική μας) κατεφύγαμεν εἰς τὰ φῶτα ἄλλων καὶ παρεκαλέσαμεν νὰ μᾶς βοηθήσουν εἰς τὴν ἐρμηνείαν. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν (ἠρωτήσαμεν πέντε) οὐδεὶς ἠδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ τίποτε.

Σελ. 177. «Δὲν γίνεται... τυραννία ἐπάνω στὸ πάθος ἀπὸ μέρος τοῦ λόγου ἀλλὰ παιδεία τοῦ πάθους καὶ μάλιστα συνυφασμένη μὲ χάρη». Συντάξατε καὶ ἐρμηνεύσατε. Ἐγὼ τοῦλάχιστον δὲν ἐννοῶ τίποτε.

Παράδοξοι εἶναι αἱ κρίσεις περὶ θανάτου· «ἡ ἠθικὴ πάλιν καταξίωση κάθε στιγμῆς... ἀφανίζει τὸ πρόσωπο τοῦ ἠθικοῦ θανάτου»! (σελ. 184). «Μὲ τὸ θάνατο εἶναι κανεὶς μοναχός, ὀλομόναχος»!! (191). «Πεθαίνει ὁ ἀνθρώπος δύο φορές κάθε στιγμή...»!! (192). Μὴ φοβηθῆτε ὅμως· διότι, ἐνῶ ἀποθνήσκετε δύο φορές» κάθε στιγμή, ἀνίστασθε πάλιν ἐκ νεκρῶν. «ὁ ἀνθρώπος... ὑπερνικάει κάθε συγκεκριμένη στιγμή τὸ θάνατο» (σελ. 193). Καὶ ἔπειτα «Στὴν ἀλογία τοῦ θανάτου ἀντιτάσσει πολλές φορές ὁ ἀνθρώπος τὴν ἀλογία τῶν δυνάμεών του»! (αὐτ.). Καὶ οὕτω, σὺν Κυρίῳ σωζόμεθα. Ἀποθνήσκομεν δις κάθε στιγμήν ἀλλὰ καταπατοῦμεν τὸν θάνατον· ζῶμεν λοιπὸν καὶ ὑπάρχομεν, μολονότι πάντοτε ἀποθνήσκομεν. Ἐχει καλῶς. Ἀλλὰ πῶς θὰ «γλυττώσωμεν ἕως τέλους»; Διότι ἀπὸ τὴν μιὰ ζωὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην θάνατος· ἀλλ' ἐδῶ ἀποθνήσκομεν κάθε στιγμή δύο (ἀριθ. 2) φορές!!

Ἀλλ' ἀφοῦ ἐδῶ ὁ λόγος εἶναι περὶ θανάτου καὶ τέλους, ἅς θέσωμεν καὶ ἡμεῖς τέλος· διότι ἂν θελήσωμεν, δὲν θὰ τελειώσωμεν ποτέ. Ἀπειρά εἶναι δυστυχῶς τὰ δυνάμενα νὰ προστεθῶσιν.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα τῶν ἀνωτέρω συντόμως λεχθέντων, θὰ εἴμεθα κατ' ἀνάγκην ὄχι πολὺ εὐνοϊκοί. Τὸ «Σύστημα φιλοσοφικῆς ἠθικῆς» ἔχει, ὡς εἶδομεν, τὸ προτέρημα καὶ τὴν ἀρετὴν τῆς πολεμικῆς τοῦ ὕλισμοῦ, τοῦ μαρξισμοῦ καὶ κομμουνισμοῦ· ὁ συγγραφεὺς εἶναι κατὰ τοῦτο ἀξιέπαινος. Δυστυχῶς ὅμως ἐκκινεῖ ἀπὸ ἀρχὰς καὶ μεταφυσικὰς προϋποθέσεις ἐσφαλμένας, ὅσας δηλαδὴ παρεδέχθη ἡ Σχολή, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ ἡ ὁποία θεωρεῖται γενικῶς ὡς χρεοκοπήσασα. Ὁ λεγόμενος «ἰδεαλισμὸς» αὐτῆς εἶναι πράγματι ἄκρατος ὑποκειμενισμὸς, ἐπιχειρῶν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ πάντα ἐκ τῆς συνειδήσεως, ἐκ τοῦ Ἐγώ. Ὁρμώμενος ἀπὸ ἐσφαλμένης ἀφετηρίας καταλήγει εἰς ἄτοπα καὶ ἀλλόκοτα πορίσματα, ἀποδεικνύοντα διὰ τοῦ παραλογισμοῦ τὴν ἀτοπίαν τῶν προϋποθέσεων. Κατηγορεῖ δὲ τὰ ἄλλα φιλοσοφήματα ὡς δογματικά, ἐνῶ αὐτὸς εἶναι κατὰ βᾶθος τοιοῦτος καὶ ἔχει τὸ μέγα ἐλάττωμα τῆς ὑποκειμενοκρατίας, μεγάλου κακοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν ἐγνώρισεν εὐτυχῶς ἡ ἀρχαία φιλοσοφία, ἡ ἑλληνικὴ. Τοιούτου εἴδους θεωρίας παρεδέχθη ὁ συγγραφεὺς τοῦ προκειμένου βιβλίου καὶ παραδεχθεὶς προσεπάθησε νὰ συναγάγῃ τὰ λογικὰ πορίσματα μὲ ἀυστηρότητα καὶ ἀκολουθίαν, μὲ ἀκαμψίαν καὶ σταθερότητα ὄχι εὐκαταφρόνητον, παρουσίασε τὰ συμπεράσματα ὡμά, περίοπτα καὶ ἄνευ περιστροφῶν, ὅσας ἄλλοι, οἱ διδάσκαλοί του, ἐπεζήτησαν μᾶλλον ἢ ἥττον νὰ χρησιμοποιήσουν. Ἄλλ' ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον τοῦτον κατέδειξεν ἀκριβέστερον καὶ εἰλικρινέστερον παρὰ οἱ ἄλλοι, πόσον αἱ ἀρχαὶ ἐκεῖναι εἶναι πλημμελεῖς καὶ διὰ τοῦτο ἀπαράδεκτοι. Ὅταν ἡ ἀρχὴ εἶναι κακὴ, κακὸν θὰ εἶναι καὶ τὸ τέλος.

Τὰ συμπεράσματα λοιπόν, εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγει, ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς σωφρονούσης φιλοσοφίας, τῆς ἑλληνικῆς μάλιστα φιλοσοφίας, τοῦ ὑγινοῦς νοῦ καὶ τῆς ἀληθοῦς θρησκείας. Δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι ἠρνήθη τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, τὴν προσωπικότητα καὶ χωριστὴν ἀπὸ τοῦ κόσμου ὑπαρξίν τοῦ θεοῦ (τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν λέγεται σαφῶς ἀλλὰ νοεῖται οἴκοθεν)· ὅτι ἀπέκρουσε τὴν ὑπαρξίν κόσμου ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τῆς συνειδήσεως· ὅτι δὲν εὗρεν εἰς τὴν φύσιν τάξιν καὶ ἀρμονίαν· «δὲν ὑπάρχει οὔτε σκοπὸς οὔτε ἀξία οὔτε νόημα εἰς τὴν φύσιν»· ὅτι παρήγαγε τὰ πάντα ἐκ τῆς συνειδήσεως, ἤτοι ἐκ τοῦ Ἐγώ. Ἄν τοιούτου εἴδους φιλοσοφικαὶ θεωρίαι δύνανται νὰ εὐσταθήσουν καὶ ἐπὶ πλέον ἂν πρόπει

νὰ ἐπικρατήσουν, δὲν θὰ εἴπωμεν ἔνταῦθα. Ἐκαστος ἀντιλαμβάνεται μόνος, ποῦ θὰ ὀδηγηθοῦν ἐκεῖνοι, ὅσοι τυχὸν ἀκολουθήσουν τὰ διδάγματα τοῦ βιβλίου τούτου.

Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν μόνον ὅτι ὁ ἀρνούμενος τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς διασεῖει τὴν θρησκευτικότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν μετ' αὐτῆς συνδεδεμένην ἠθικότητα¹. Ἄν δὲ ὁ τοιοῦτος θέλῃ νὰ θεωρῆται ὡς ἠθικολόγος, τότε εἶναι πράγματι, ἂν μὴ τι ἄλλο, τοῦλάχιστον «ψευδώνυμος ἠθικολόγος». Καθόλου δὲ πῶς δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ἐκείνη ἡ λεγομένη Ἠθικὴ, ἡ ὁποία ἀπομακρύνει ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς καὶ γνησίας φιλοσοφικῆς θεωρίας; ἡ ὁποία ἀρνεῖται τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, διαστρέφει τὴν περὶ θεοῦ ἔννοιαν, ἀρνεῖται τὴν ἀντικειμενικὴν ὑπαρξίν τοῦ κόσμου καὶ τὴν τάξιν καὶ ἁρμονίαν αὐτοῦ; Ἴσως ἀντεῖπῃ τις ὅτι ἔχει καὶ χρήσιμα διδάγματα. Δὲν ἀρνούμεθα τοῦτο, ἀλλὰ φοβούμεθα ὅτι πολὺ περισσότερα εἶναι τὰ ἐπιζήμια καὶ ἐπιβλαβῆ.

Δυστυχῶς καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ συγγράμματος δὲν εἶναι, ὡς εἶδομεν, ἡ πρέπουσα. Ἀναμειγνύονται στοιχεῖα διάφορα, δημοτικὰ καὶ καθαρεύοντα· ὁ δὲ λόγος εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀσαφῆς καὶ ἀκατάληπτος.

Τοιοῦτον εἶναι ἔν συντομίᾳ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἔχει προφανῶς τὴν μορφήν ὄχι αὐστηρῶς ἐπιστημονικοῦ συγγράμματος ἀλλ' ἔλαφροῦ λογογραφήματος. Ἀλλὰ καὶ ὡς τοιοῦτο θὰ ὠφελήσῃ (τὸ ἐπαναλαμβάνομεν) ἴσως ὀλίγον ἀλλά, πολὺ φοβούμεθα, θὰ βλάβῃ περισσότερο. Εὐχόμεθα νὰ μὴ εἶναι ἡ ζημία τόση, ὅσην ὑποπτεύομεν, καὶ πρὸς τούτοις συνιστῶμεν καὶ παρακαλοῦμεν τοὺς διαφόρους συγγραφεῖς νὰ εἶναι προσεκτικώτεροι καὶ εὐλαβέστεροι πρὸς τὰ παραδεδωμένα, πρὸς ὅσα δηλαδὴ ἐδίδαξεν ἡ ἀθάνατος ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἐκήρυξεν ἡ θεία θρησκεία τοῦ Ἰησοῦ. Ἄς μὴ σπεύδουν μὲ ἀχαλίνωτον «σνομπισμόν» νὰ καταλύουν τὰ παραδεδεγμένα, ἀφοῦ μάλιστα ταῦτα ὑποστηρίζει καὶ ὁσημέραι ἰσχυρότερον ἐνισχύει ἡ πραγματικὴ καὶ ἀληθινὴ ἐπιστήμη.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ
τ. τακτικὸς Καθηγητῆς Στρατιωτ. Σχολῶν,
Διευθυντῆς τῆς «Ἐπιστημονικῆς Ἠχοῦς».

¹ Ἴδε ὅσα λέγει ὁ Jung ἐν τῇ μνημονευθέντι συγγράμματι τοῦ "Ἑλληνοσ θεολόγου (σ. 399 ἐξ.).